

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“KORONAVİRUS (COVID-19) PANDEMİYASI DÖVRÜNDƏ
İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN AKTİV VƏ ÖHDƏLİKLƏRİNİN
ƏDALƏTLİ DƏYƏRLƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ HESABATDA ƏKS
ETDİRİLMƏSİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Həbibli Həbib Azər

BAKİ – 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ _____ ” _____ **2022-ci il**

“KORONAVİRUS (COVID-19) PANDEMİYASI DÖVRÜNDƏ
İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN AKTİV VƏ ÖHDƏLİKLƏRİNİN
ƏDALƏTLİ DƏYƏRLƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ HESABATDA ƏKS
ETDİRİLMƏSİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060402-Mühasibat uçotu və audit

İxtisaslaşma: “İstehsal sferasında mühasibat uçotu və audit”

Qrup: 406

Magistrant:

Həbibli Həbib Azər oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.ü.f.d. Atakişiyeva Nigar Nazim

qızı

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil

oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi

oğlu

_____ **imza**

BAKİ - 2022

Elm andı

Mən, Həbibli Həbib Azər oğlu and içirəm ki, “Koronavirus (Covid-19) pandemiyası dövründə istehsal müəssisələrinin aktiv və öhdəliklərinin ədalətli dəyərlə qiymətləndirilməsi və hesabatda əks etdirilməsi” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normaları və istinad qaydalarına tamamilə riayət edərək və istifadə etdiyim mənbələrin hamısını ədəbiyyat siyahısında əks etdirərək yazmışam.

KORONAVİRUS (COVID-19) PANDEMİYASI DÖVRÜNDƏ İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN AKTİV VƏ ÖHDƏLİKLƏRİNİN ƏDALƏTLİ DƏYƏRLƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ HESABATDA ƏKS ETDİRİLMƏSİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Azərbaycan Respublikasının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası mürəkkəb və ziddiyyətli prosesdir. Müəssisə və təşkilatlar arasında təsərrüfat əlaqələrinin formalaşdığı müasir şəraitdə və təəssüf ki, bir-birinə inamın olmaması, etibarlı informasiyaya ehtiyac artır.

Tədqiqatın məqsədi: Dissertasiya işinin əsas məqsədi yeni mühasibat uçotu standartlarının əsas xarakterik xüsusiyyəti olan ədalətli əks etdirmə prinsipinə uyğun olaraq Koronavirus pandemiyası dövründə istehsal müəssisələrinin aktiv və öhdəliklərinin ədalətli dəyərle qiymətləndirilməsi və hesabatda əks etdirilməsi və elmi nəticələrin əks etdirilməsindən ibarətdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Dissertasiyada tədqiqatın hər mərhələsində həm ümumi elmi analiz metodlarından, həm də məntiqi təhlil və ekspert qiymətləndirmə metodlarından, iqtisadi və statistik metoddan, müqayisə metodlarından istifadə edilmişdir. Ən çox istifadə edilən tədqiqat metodlarından biri təhlil metodudur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat zamanı Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin, iqtisadi idarəetmə orqanlarının, Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Dövlət Agentliyinin rəsmi hesabatları və təlimatları təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın həyata keçirilməsinə əngəl olan nəzəri-metodoloji çatışmazlıqlar, yetərli informasiya bazasının olmamağı, COVID-19 pandemiyasından yaranan məhdudiyyətlər və s.-dir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: O, aktivlərin qiymətləndirilməsi üsullarının öyrənilməsindən və yeni mühasibat uçotu standartları əsasında hazırlanmış (Covid-19) pandemiyası dövründə istehsal müəssisələrinin aktiv və öhdəliklərinin ədalətli dəyərle qiymətləndirilməsi və hesabatda əks etdirilməsi modellərin işlənilib hazırlanmasından ibarətdir.

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: Tədqiqat İstehsal müəssisələrində aktivlərin və öhdəliklərin ədalətli qiymətləndirilməsində istifadə edilə biləcək.

Açar sözlər: ədalətli dəyər, aktivlər, öhdəliklər, müəssisə, banklar.

FAIR ASSESSMENT AND REPORTING OF ASSETS AND LIABILITIES OF MANUFACTURING ENTERPRISES DURING THE CORONAVIRUS (COVID-19) PANDEMIC

SUMMARY

The actuality of the subject: The integration of the Republic of Azerbaijan into the world economy is a complex and controversial process. In the current context of economic relations between enterprises and organizations, and, unfortunately, the lack of trust in each other, the need for reliable information is growing.

Purpose and tasks of the research: The main purpose of the dissertation is to evaluate and report the assets and liabilities of manufacturing enterprises during the Coronavirus pandemic in accordance with the principle of fair reflection, which is a key feature of the new accounting standards.

Used research methods: The dissertation used both general scientific analysis methods, logical analysis and expert evaluation methods, economic and statistical methods, and comparison methods at each stage of the research. One of the most widely used research methods is the analysis method.

The information base of the research: Organizes official reports and instructions of the Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, economic management bodies, the State Agency of Copyright of the Republic of Azerbaijan during the research.

Restrictions of research: Theoretical and methodological shortcomings that hinder the implementation of the research, lack of sufficient information base, limitations arising from the COVID-19 pandemic, etc.

The novelty and practical results of investigation: It consists of the study of asset valuation methods and the development of models for fair valuation and reporting of assets and liabilities of manufacturing enterprises during the pandemic (Covid-19) based on new accounting standards.

Scientific-practical significance of results: Research can be used in the fair assessment of assets and liabilities in manufacturing facilities.

Keywords: fair value, assets, liabilities, enterprises, banks.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AR	Azərbaycan Respublikası
BMHS	Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartlarında
GAAP	Generally Accepted Accounting Principles
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
FİFO	First In, First Out
LİFO	Last In, First Out

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. AKTİVLƏRİN VƏ ÖHDƏLİKLƏRİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNİN İQTİSADİ MƏZMUNU VƏ NƏZƏRİ ƏSASLARI.....	11
1.1. Aktivlər və öhdəliklər onların qiymətləndirilməsi haqqında elmi baxışların sistemləşdirilməsi	11
1.2. Balans prinsipləri əsasında mülkiyyətçi tərəfindən aktivlərin müstəqil qiymətləndirilməsinin mühasibat uçotu modeli	25
1.3. Aktivlərin tarixi qiymətləndirilməsinin balans modeli	29
II FƏSİL. AKTİVLƏRİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ METODOLOGİYASININ PROBLEMLƏRİ VƏ ONLARIN UÇOTUNUN TƏŞKİLİ	33
2.1. Qeyri -maddi aktivlərin qiymətləndirilməsi və uçotu problemləri	33
2.2. Torpaq, bina və avadanlıqların qiymətləndirilməsi və təşkili problemləri	42
2.3. Maliyyə aktivlərinin qiymətləndirilməsi və uçotu metodologiyasının problemlərinin xüsusiyyətləri.....	46
III FƏSİL. KORONAVİRUS (COVID-19) PANDEMİYASI DÖVRÜNDƏ İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN AKTİV VƏ ÖHDƏLİKLƏRİNİN ƏDALƏTLİ DƏYƏRLƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ HESABATDA ƏKS ETDİRİLMƏSİ.....	54
3.1. Bank kreditlərinin və borclarının qiymətləndirilməsi və uçotunun təşkili problemləri	54
3.2. Təchizatçılar və podratçılar qarşısında öhdəliklərin tanınması və uçotu.....	59
3.3. Vergi öhdəliklərinin uçotu problemləri.....	61
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	67
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	69
Cədvəllərin siyahısı	73

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Azərbaycan Respublikasının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası çətin prosesdir. Müəssisə və təşkilatlar arasında təsərrüfat əlaqələrinin formalaşdığı müasir şəraitdə və təəssüf ki, bir-birinə inamın olmaması, etibarlı informasiyaya ehtiyac artır. İnfomasiyaya tələbatın bu cür artması mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün iştirakçılar üçün təbii prosesdir.

Tənzimləmə və normal bazar münasibətlərinə gətirmə nəticəsində iri təşkilatlar formalaşır, onların fəaliyyət dairəsi genişlənir. Ümumiyyətlə, biznesin beynəlmilləşməsi bu proseslərin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır. Müəssisə və təşkilatlar öz fəaliyyətlərinin nəticələrini əks etdirən maliyyə hesabatlarını hazırlamalı və təqdim etməlidirlər. Bu hesabatların etibarlılığı mütəxəssis analitiklər, müstəqil auditorlar və ya audit firmalarının nümayəndələri tərəfindən yoxlanılır. Hesabat dövrünün sonunda aktiv və öhdəliklərin vəziyyəti hesabat balansında əks etdirilir ki, onun düzgünlüyü və etibarlılığı mühümdür. Bu zaman əsas məqam aktiv və öhdəliklərin maliyyə hesabatlarının elementi kimi tanınmasıdır. Aktiv və öhdəliklərin tanınması üçün meyarlardan biri onların ölçülməsidir. Müəssisənin aktiv və öhdəlikləri nə qədər dəqiq qiymətləndirilsə, balansda bir o qədər dəqiq tanınacaqdır. Aktivlərdən gələcək iqtisadi səmərələrin əldə edilməsi ehtimalı onların düzgün və məqsədəuyğun istifadəsindən asılıdır, çünki aktivlər özlüyündə fayda yaratmır və buna görə də aktiv deyil. Onlar istifadə və fayda nəticəsində aktivə çevrilirlər.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə bütövlükdə mühasibat uçotu və hesabat sistemi mühüm dəyişikliklərə məruz qalmış və bu sistem müəyyən dərəcədə beynəlxalq standartlara və prinsiplərə əsaslanaraq tənzimlənməyə başlamışdır. Bununla belə, tədqiqatlar göstərdi ki, aktivlərin qiymətləndirilməsi və modelləşdirilməsi daim dəyişir və müxtəlif vaxtlarda müxtəlif elm adamları tərəfindən öyrənilib və tədqiq edilib. R. Anthony, K. Reese, Müller K., Needs V.I., Van Breda M.F. MDB məkanında bu problemlə məşğul olan alimlərdən biri N.A. Blatov və V.İ. Barilenko, O.V. Kolosov, P.S. Bezrukiş, N.A.Breslavçeva, V.V. Kovalev, N. Kondrakov, O. İ. Kolvax, Z.V.

Kiryanova, M.I. Kuter, N.T. Labinçev, V.D. Novodvorski, V.F. Paliy, V.I. Petrov, F.B. Ripoll-Saraqoza, Yu.Sokolov, A.N. Chorin, A. Sheremet. Bu məsələnin həlli ilə əlaqədar respublikamızda müxtəlif dövrlərdə A.F. Musayev, S.M. Yaqubov, V.İ. İsayev, S.M. Səbzəliyev, F.M. Quliyev, G.A. Abbasov, S. Quliyev məşğul idi.

Adları çəkilən alimlər öz dövrlərinə uyğun olaraq aktivlərin qiymətləndirilməsi mövzusunun tədqiq və tədqiq etmişlər. Lakin ölkəmizin beynəlxalq standartlara görə bu mövzunun tədqiqi praktiki olaraq yenidir, ona yalnız ayrı-ayrı elmi məqalələrdə görülür.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: yeni mühasibat uçotu standartlarının əsas xarakterik xüsusiyyəti olan ədalətli göstərmə prinsipinə uyğun olaraq Koronavirus pandemiyası dövründə istehsal müəssisələrinin aktiv və öhdəliklərinin ədalətli dəyərlə qiymətləndirilməsi və hesabatda əks etdirilməsi və elmi nəticələrin əks etdirilməsindən ibarətdir.

Bu məqsədə çatmaq üçün bir sıra vəzifələri yerinə yetirmək lazımdır, o cümlədən:

- Müəssisənin əsasını təşkil edən aktivlərin qiymətləndirilməsi ilə bağlı beynəlxalq və yerli təcrübədə səslənən fikirlərin sistemləşdirilməsi;
- Mühasibat uçotu standartlarına uyğun olaraq aktivlərin qiymətləndirilməsi modellərinin işlənilib hazırlanması və praktiki tətbiqi məsələlərinin öyrənilməsi;
- Müəssisənin sıfır və ləğvetmə balansını əsasında yenidən qurulması və ləğvi.

Tədqiqatın obyekt və predmeti: Tədqiqatın obyekt kimi bir sıra istehsal müəssisələrinin aktiv və öhdəliklərinin ədalətli dəyərlə qiymətləndirilməsi və hesabatda əks etdirilməsidir.

Tədqiqat metodları: Dissertasiyada tədqiqatın hər mərhələsində həm ümumi elmi analiz metodlarından, həm də məntiqi təhlil və ekspert qiymətləndirmə metodlarından, iqtisadi və statistik metoddan, müqayisə metodlarından istifadə edilmişdir. Ən çox istifadə edilən tədqiqat metodlarından biri təhlil metodudur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat zamanı Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin, iqtisadi idarəetmə orqanlarının, Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Dövlət Agentliyinin rəsmi hesabatları və təlimatları təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın həyata keçirilməsinə mane olan nəzəri-metodoloji çətinliklər, COVID-19 pandemiyasından yaranan məhdudiyyətlər və s.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: O, aktivlərin qiymətləndirilməsi üsullarının öyrənilməsindən və yeni mühasibat uçotu standartları əsasında hazırlanmış (Covid-19) pandemiyası dövründə istehsal müəssisələrinin aktiv və öhdəliklərinin ədalətli dəyərlə qiymətləndirilməsi və hesabatda əks etdirilməsi modellərin işlənməsidir. Dissertasiya işinin elmi yenilikləri:

- istifadəçilər tərəfindən maliyyə hesabatlarının aydın başa düşülməsi məqsədilə aktivlərin təsnifatı;

- fəaliyyətinin müxtəlif mərhələlərində müəssisənin yenidən qurulması üçün ləğvetmə və sıfır balans hesabatlarının praktiki tətbiqi;

- fəaliyyət göstərən müəssisənin qiymətləndirilməsi üçün mühasibat uçotu modeli, müxtəlif şərtlərdə sıfır və ləğvetmə balansı hesabatı mexanizminə istinadən aktivlərin nominal və real hissələrinin qiymətləndirilməsi modellərinin işlənilməsi hazırlanması;

- əmlakın idarə edilməsində sıfır və ləğvetmə qalıqlarından istifadənin uçotu mexanizmini açıqlamaq;

- mühasibat uçotu standartlarına uyğun olaraq aktivlərin qiymətləndirilməsinin nəticələrinə dair hesabatların hazırlanması.

- aktivlərin və öhdəliklərin mahiyyəti açıqlanmış, onların ilkin olaraq tanınması kriteriyaları dəqiqləndiriləcəkdir;

- aktivlərin və öhdəliklərin təsnifatı aparılacaqdır;

- aktivlərin və öhdəliklərin aparılmış təsnifatı əsasında həmin aktivlərin və öhdəliklərin hərəkəti zamanı, eləcə də yenidən hesablanması zamanı yaranan nəticələrin uçotda əks etdirilməsi metodikasını aprobe edəcəkdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqat istehsal müəssisələrində aktivlərin və öhdəliklərin ədalətli qiymətləndirilməsində istifadə edilə biləcək.

I FƏSİL. AKTİVLƏRİN VƏ ÖHDƏLİKLƏRİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNİN İQTİSADI MƏZMUNU VƏ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Aktivlər və öhdəliklər onların qiymətləndirilməsi haqqında elmi baxışların sistemləşdirilməsi

Mühasibat uçotu obyektlərinin qiymətləndirilməsi mühasibat uçotunun və hesabatın etibarlılığını təmin edən ən mühüm amildir. Bu, mühasibat uçotu metodu kimi qiymətləndirmənin qiymətlərlə ayrılmaz şəkildə əlaqəli olması ilə əlaqədardır.

Tədqiqatlar göstərir ki, mövcud xarici və yerli iqtisadi ədəbiyyatda mühasibat uçotunun əhatəsinə dair dərsliklər, monoqrafiyalar, məqalələr və digər mənbələr aktivlərin tam tərifini vermir. Beləliklə, aktivlərin hesabat formalarında əks olunan iqtisadi xüsusiyyətləri baxımından müəyyən edilir. Başqa sözlə, aktivlər kateqoriya üzrə bütövlükdə öyrənilməmiş və qiymətləndirilməmişdir. Qeyd edək ki, son vaxtlara qədər “qeyri-maddi aktivlər” çıxılmaqla, ölkədə nəşr olunan mühasibat uçotu və hesabatlılığa dair dərslik və dərsliklərdə aktiv anlayışından ümumiyyətlə istifadə edilmirdi. Bildiyimiz kimi, mühasibat uçotunun mahiyyəti olaraq, iqtisadi nəzəriyyədə bu anlayış praktiki olaraq yoxdur, onlara müəssisədə var olan iqtisadi resurslar, əmək, əsas və ya dövriyyə vəsaitləri və s. kimi göstərmək olunur. Beləliklə, hazırda iqtisadçılar və ya praktiki mühasiblər arasında aktivlərin təbiəti və funksiyası ilə bağlı konsensus yoxdur.

Orta əsrlərdə məhsuldar deyil, bölgü-istehlakçı fəaliyyət sahəsi kimi baxılan ticarətdə qiymətlər formalaşırdı və bu baxımdan onun məqsədi mənfəət əldə etməyə deyil, xərclərin ödənilməsinə yönəldilmişdir.

Orta əsr cəmiyyəti ədalətli qiymətlər uğrunda mübarizə aparırdı. Onların əsas ideoloqu böyük filosof Foma Akvinalı (1225-1274) olmuşdur. Ədalətli qiymət dedikdə, o, “həyat üçün faydalı olan şeylərin dəyərinin ölçüsü kimi xidmət edən qiymət” başa düşüldü.

Əgər qiymət əşyanın dəyərindən çox olarsa və ya əksinə, əşyanın dəyəri qiymətdən çox olarsa, ədalətin tələb etdiyi bərabərlik artır. Ona görə də bir şeyi baha və ya aşağı qiymətə satmaq ədalətsizlik və qanunsuzluqdur”.

Daha sadə desək, ədalətli qiymət satıcı üçün standart minimum yaşayış təmin edən xərc və marjadır. Satıcı ədalətli qiyməti çox qiymətləndirirsə, qazanır, aşağı qiymətləndirirsə, kasıblaşır. Birincidə o, vətəndaşları məhv edir, ikincidə vətəndaşlar onu məhv edir. Hər ikisi ədalətsizdir.

Dumarchais mühasibat uçotu siyasi iqtisadın əks tərəfi kimi hüquqi doktrina deyil, iqtisadi kimi çıxış edir. Onun predmeti - valeur - iki mənə daşıyır: siyasi iqtisad - dəyər və mühasibat - qiymətləndirmə. Qiymətləndirmə mühasibat uçotunun məqsədi kimi yox, subyekt kimi çıxış etdiyindən və kənardan mühasibat uçotuna təyin edildiyindən mühasibin yaradıcılığının bəhrəsi olmadığından, ona yalnız mühasibat uçotunun diqqət mərkəzində olan müxtəlif obyektləri birləşdirməyə imkan verir.

Yalnız qiymətləndirmə (dəyər) bütün obyektlərə xas olan ümumi maddədir. Qiymətləndirmədən (xərcdən) başqa heç bir mühasibat uçotu yoxdur.

Qiymətləndirmə sahəsi (ilk növbədə maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatın maddələri və burada, ilk növbədə, aktiv və öhdəliklər maddələri) indi maliyyə hesabatlarında həm ən vacib, həm də problemlə sahəyə çevrilmişdir. Hesab edirik ki, son 20 ildə mühasibat uçotunda qiymətləndirmə anlayışında məcburi mərhələli dəyişiklik baş verib. Bu dəyişiklik, fikrimizcə, müəyyən dərəcədə bir-biri ilə əlaqəli olan, lakin buna baxmayaraq, müstəqil təyinatla layiq olan meyllərlə xarakterizə olunur: - ümumiyyətlə, şərti olaraq alış qiyməti adlanan qiymətdən keçid kimi xarakterizə edilməli olan keçid (faktiki əldəetmə). dəyəri) satış qiymətinə (obyekt nə qədər satıla bilər). Əgər əvvəlcə istifadəçilər faktiki alış dəyərinin (maya dəyəri metodu ilə müəyyən edilir) demək olar ki, hərtərəfli istifadəsi ilə razılaşıdırlarsa, sonralar bundan gözlənilən pul vəsaitlərinin hərəkətinin dəyərini müəyyən etmək mümkün olan qiymətlə getdikcə daha çox maraqlandırdılar. cari (hesabat) tarixində aktiv, yəni aktivin satıla biləcəyi qiymət; - müəssisənin “gözü” ilə aparılan qiymətləndirmədən, bazarın “gözü” ilə qiymətləndirməyə keçid. Müəssisənin “gözü

ilə” aparılan qiymətləndirmə, məsələn, müəyyən aktivin (aktivlər qrupunun) yaradacağı gələcək pul vəsaitlərinin cari dəyəri kimi müəyyən edilən istifadə dəyəridir. Onu hesablamaq üçün həm bu konkret müəssisə tərəfindən alınması planlaşdırılan gələcək pul vəsaitlərinin hərəkəti, həm də onun üçün xarakterik olan diskont dərəcəsi istifadə olunur. Ancaq gələcək axınlar bazarın “gözü” ilə qiymətləndirilsə, uçot dərəcəsi eyni şəkildə müəyyən edilirsə, əldə edilən qiymətləndirmə fərqli bir xarakter alacaq - bu, bazarın “gözü” ilə qiymətləndirmə olacaq; - faktiki olaraq ödənilmiş dəyərdən (yəni “başa çatmış”) heç vaxt ödənilməyən (yəni gözlənilən) virtual dəyərə keçid. Hesabat maddələrinin ölçülməsi üçün istifadə edilən alış dəyəri hesabat tarixinə qədər artıq ödənilmiş və ya gələcəkdə ödənilməli olan məbləği əks etdirdiyi halda, aktivlərin ədalətli dəyərlə ölçülməsi onların mümkün satış qiyməti ilə ölçülməsi deməkdir. Ola bilər ki, bu aktiv heç vaxt satılmayacaq və ya satıla bilər, lakin hesabat tarixində müəyyən edilmiş ədalətli dəyərindən tamamilə fərqli qiymətə. Nəzərə alın ki, təbii ki, bu tendensiyalar bütün hallarda maliyyə vəziyyəti və məcmu gəlir haqqında hesabatda tamamilə bütün maddələrin qiymətləndirilməsinə şamil edilmir. Dəqiq təqdimat tələbi (hesabat məlumatının keyfiyyət xarakteristikası), məsələn, ehtiyatların qiymətləndirilməsi üçün maya dəyərinin ən kiçik dəyərindən (maya dəyəri metodu ilə müəyyən edilir) və yalnız qiymətləndirməni əks etdirən xalis satış dəyərindən istifadə ehtiyacını diktə edir. mümkünsə) bazardan deyil, müəssisənin mövqeyindən; əsas vəsaitlərin (xüsusilə daşınmaz əmlaka aidiyyəti olmayan) qiymətləndirilməsi üçün əksər hallarda faktiki alış dəyərindən istifadə edilir. Lakin yuxarıda qeyd olunan meyllər mühasibat uçotunun inkişafında tədricən artan rol oynamağa başladı. Onlar öz təzahürlərini, ilk növbədə, standartlara daxil edilərkən konseptual səviyyədə olmayan "ədalətli dəyər" adlı qiymətləndirmənin hesabat elementlərinin ölçülməsi tətbiqində tapdılar. Bu tendensiyalar, fikrimizcə, aşağıdakı amillərlə bağlıdır: Amortizasiya və dəyərsizləşmə zərərləri nəzərə alınmaqla maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatda (balansda) ölçülməlidir. - müəssisəni bazar iştirakçısı hesab etmək, onun rəqabət mövqeyini izləmək, gələcək inkişafını proqnozlaşdırmaq istəyən istifadəçilərin tələbləri; - iqtisadiyyatın qeyri-sabitliyi, bazar

konyukturasının sürətli dəyişməsi, son illərdə daha tez-tez baş verən böhran dövrlərində qiymət səviyyəsində əhəmiyyətli qəfil kəskin dalğalanmalar və gələcəkdə daha da böyük qiymət artımı gözləntiləri; - maliyyə törəmələri ilə bağlı fəaliyyətin geniş yayılmasına səbəb olan iqtisadiyyatda struktur dəyişiklikləri;- demək olar ki, real vaxt rejimində istənilən bazarda qiymətlər haqqında məlumatlara çıxışı təmin edən rabitə və informasiya emalı vasitələrinin yaranması.

Əvvəllər Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartlarında (BMHS) qiymətləndirmə anlayışı çox yığcam formada (Maliyyə hesabatlarının hazırlanması və təqdim edilməsi çərçivəsi) adlı sənəddə təqdim edilmişdir. MHBS Konsepsiyası (bundan sonra - Konsepsiya). Bu sənəd qiymətləndirmənin nə nəzərdə tutulduğunu, həmçinin MHBS-da istifadə olunan elementlərin qiymətləndirilməsinin dörd metodunu təqdim etdi: faktiki alış dəyəri, əvəzetmə dəyəri, mümkün satış (geri alınma) qiyməti, cari dəyər. Hesab edirik ki, Konsepsiyada faktiki alış dəyəri hesabat elementlərinin ölçülməsi üçün ən ümumi əsas kimi tanınıb. Baxmayaraq ki, həqiqətən XX əsrdə. məhz belə bir vəziyyət var idi, yuxarıda göstərilən amillər onun tədricən dəyişməsinə səbəb oldu. 1990-cı illərin əvvəllərində necə olduğunu şahidi olduq. Ədalətli dəyər metodu əvvəlcə ABŞ standartlarında qiymətli kağızlara investisiyaların ölçülməsi üçün istifadə edilmişdir, sonra o, ilkin olaraq maliyyə alətlərinə, sonra isə qeyri-maliyyə aktivlərinə (investisiya mülkiyyəti, bioloji aktivlər) münasibətdə MHBS-da tətbiq edilmişdir. Bu qiymətləndirmə metodunun əhatə dairəsi genişləndi - getdikcə daha çox standart (BMHS) onun tətbiqini tələb etməyə başladı. Nəticədə, ədalətli dəyərin ölçülməsinin sürətlə yayılması və onun istifadəçilər üçün ən uyğun kimi tanınmasından ibarət olan yeni istiqamətə uyğun gəlməyən standartların qaydaları ilə Konsepsiya arasında ziddiyyət yarandı. Bu baxımdan, qiymətləndirmə anlayışını yenidən nəzərdən keçirmək zərurəti yarandı. Ən vacibi, fikrimizcə, qiymətləndirmə metodunun müəssisə tərəfindən seçilməli (standartla icazə verildiyi təqdirdə) və ya IFRS tərəfindən standartda (əgər dəyişməz olduqda) müəyyən edilməli olması faktının IASB tərəfindən tanınmasıdır. qadağandır) belə ki: məlumat; - istifadəçi faydaların gələcək daxilolmaları və xaricələri (pul vəsaitlərinin hərəkəti) haqqında ən obyektiv fikir əldə edə bilər.

Konsepsiyanın yeni versiyasında - Maliyyə Hesabatlarının Konseptual Çərçivəsi - Bir çox hallarda. Maliyyə hesabatının konseptual əsasları, köhnə Konsepsiya ilə müqayisədə ölçü metodlarının bir qədər fərqli qruplaşdırılması nəzərdə tutulur (“Maliyyə hesabatlarının hazırlanması və təqdim edilməsi prinsipləri”): - birinci qrup - faktiki və ya təxmin edilən cari qiymətlər; - ikinci qrup - faktiki keçmiş qiymətlər (hesablanmış faizlərə, amortizasiyaya, amortizasiyaya, dəyərsizləşməyə və s. nəzərə alınmaqla düzəldilmiş); - üçüncü qrup - ədalətli dəyərin və istifadə dəyərinin ölçülməsini əhatə edən üsullar və s.

Bu təsnifatda IFRS hesabat elementlərinin ölçülməsi üçün standartlara artıq daxil edilmiş metodları konseptual səviyyədə sistemləşdirməyə və ümumiləşdirilmiş formada təqdim etməyə cəhd göstərmişdir. Yeni qiymətləndirmə konsepsiyası formalaşdırılarkən, Konsepsiyanın yeni variantında qeyd olunanlardan bütün ölçmə üsulları artıq standartlar səviyyəsində fəaliyyət göstərir. Bu üsulların ən mübahisəlisi üçüncü qrupdur - ədalətli dəyər. IASB, bir tərəfdən, ədalətli dəyərin müəyyən edilməsi proseduru sadələşdirmək (onun hesablanması üçün daha aydın və ətraflı qaydaların yaradılması); ədalətli dəyərlə ölçülən obyektlərin nəticələrinin müqayisəliliyini və obyektivliyini artırmaq (müxtəlif obyektlərin qiymətləndirilməsi zamanı həm bir müəssisə üçün, həm də eyni obyektlərin qiymətləndirilməsi zamanı müəssisələr arasında müqayisəlilik (eynilik)); standartlar səviyyəsində qiymətləndirməyə ardıcılıq gətirmək (ədalətli dəyərin hesablanması qaydalarını bir standartda cəmləşdirməklə); və digər tərəfdən ədalətli dəyərin müəyyən edilməsi proseduru ilə bağlı ABŞ-ın GAAP ilə yaxınlaşmasına nail olmaq. Əsas (və ya ən gəlirli) bazarın qiymətləndirmə tarixində şirkət üçün mövcud olduğu başa düşülür. Beləliklə, müəssisənin mənfəəti artırmaq və itkiləri minimuma endirmək üçün yaradılması müddəası, fikrimizcə, böyük fayda vəd etsə də, daha potensial deyil, daha real vəziyyəti əks etdirmək problemini həll etmək üçün pozulmuşdur. Buna qismən ehtiyatlılıq prinsipinin dolayı təsiri kimi baxmaq olar. Üçüncü cəhət əvvəlki ilə sıx bağlıdır və aşağıdakı kimidir. Ədalətli dəyərin ölçülməsindən istifadə hallarını iki növə ayırmaq maraqlıdır: nəticənin yenidən qiymətləndirmə ilə tanınmasının

tarixi modelində - bu model (uçot siyasətində seçildiyi təqdirdə) əsas vəsaitlərə tətbiq oluna bilər.

Ədalətli dəyər modeli ehtiyatlılıq prinsipindən birbaşa kənara çıxır, çünki o, təkcə gələcək (reallaşdırılmamış) itkiləri deyil, həm də dövr üzrə mənfəət/zərərdə gələcək (reallaşdırılmamış) gəlirləri (xalis mənfəət/zərər) tanıyır. Ədalətli dəyərdəki dəyişikliyin digər məcmu gəlirdə tanınması variantı da mövcuddur, lakin torpaq, tikili və avadanlıqlara və qeyri-maddi aktivlərə tətbiq edilən yenidən qiymətləndirmədən fərq ondan ibarətdir ki, ədalətli dəyərlə digər məcmu gəlir vasitəsilə qiymətləndirildikdə, zərər ədalətli dəyərdəki əvvəlki artımı kompensasiya etməklə, həmçinin digər məcmu gəlirdə tanınır. Yəni reallaşdırılmamış zərərin və reallaşdırılmamış qazancın tanınması ekvivalent olur ki, bu da ehtiyatlılıq prinsipi ilə inkar edilir. Fikrimizcə, “potensial prinsip” və ya “bazar baxışı prinsipi” adı mənfəət/zərər (və ya digər məcmu gəlir vasitəsilə) vasitəsilə ədalətli dəyərlə qiymətləndirmə modelinin əsasını təşkil edən prinsipi ifadə etmək üçün istifadə edilə bilər və bu prinsip aşağıdakı kimi formalaşdırıla bilər.

Bu cür modellər mahiyyətcə tarixi modelin alt toplusudur və ehtiyatlılıq prinsipinə tabedirlər. Onlar ədalətli dəyərin ölçülməsindən yalnız dərhal gələcək (reallaşdırılmamış) zərərin tanınması zəruri olduqda istifadə edirlər. Dördüncü aspekt, maliyyə hesabatlarının istifadəçilərinin ədalətli dəyərlə ölçülməsi tələbini təmin etmək istəyən standartların tərtibatçılarının istər-istəməz bütün aktiv və öhdəliklərin bazar qiymətinə, yəni bazarda müşahidə olunan qiymətə malik olmaması faktı ilə üzləşmələri ilə əlaqədardır. bazar. Lakin yaranan istifadəçi tələbi və ədalətli dəyərin qiymətləndirilməsinin davamlı tətbiqinə (ilk növbədə müqayisəliliyə nail olmaq üçün) nail olmaq zərurəti (müvafiq standartlarda müəyyən edilmiş hallarda və bu standartların əhatə dairəsinə düşən obyektlər üçün) heç bir istisna edilməməyi tələb edirdi. ədalətli dəyəri müəyyən etmək üçün müşahidə edilə bilən bazar qiymətinin olmaması. Bu vəziyyətdə ədalətli dəyəri müəyyən etmək üçün fərqli qiymətləndirmə texnikasından istifadə edilməlidir. Şübhəsiz ki, bu üsul daha az "dəqiq" olacaq, lakin o, obyektlərin ədalətli dəyərlə qiymətləndirilməsi ilə əhatəsini artıracaq və beləliklə, belə bir qiymətləndirməni istisna deyil, ona tam

hüquqlu bir qayda statusu verəcəkdir. Ədalətli dəyəri birbaşa bazardan əldə etmək mümkün olmadıqda (müşahidə edilə bilən bazar qiyməti yoxdur) müəyyən etmək üçün “bazar görünüşü” daha çox istifadə edilməlidir. Bu halda ədalətli dəyərin müəyyən edildiyi tarixdə bazar iştirakçısı tərəfindən aktivin gözlənilən satışının və ya öhdəliyin köçürülməsinin hansı qiymətə həyata keçiriləcəyini təhlil etmək tələb olunur. Belə təhlil rəhbər tutulduğu bütün mühüm fərziyyələrin tədqiqini əhatə edir. Vacib görünür ki, qeyri-maliyyə aktivinin ədalətli dəyərini tapmaq üçün onun bazar iştirakçısı tərəfindən “ən yaxşı və ən səmərəli” istifadəsinə əsaslanmaq lazımdır ki, bu da “fiziki cəhətdən mümkün, qanuni cəhətdən yol verilən və maliyyə cəhətdən əsaslandırılır”. Müəssisənin mənfəət əldə etmək (maksimumlaşdırmaq) üçün yaradıldığı fərziyyəsinə əsaslanarsa da, qeyri-maliyyə aktivi üçün ədalətli dəyərlə ölçən təşkilatın özünün ondan artıq ən çox faydalandığına inanılır, lakin belə hallar ola bilər ki, bu müxtəlif səbəblərdən yaranır. Bu zaman diqqəti bazarın mahiyyətinə, yəni nəzərdən keçirilən obyektin dəyərini maksimum dərəcədə artırmağa qadir olan bazar iştirakçıları tərəfindən aparılacaq qiymətləndirməyə yönəltmək lazım gəlir. Bazarda müşahidə olunmayan, lakin onun qanunlarından irəli gələn, bazara bağlı olan təxminlərin istifadəsi nəticəsində ədalətli dəyərə xas olan əsas ideyanı – “bazar mənzərəsini” pozmadan onu vermək mümkün olmuşdur. demək olar ki, hər şeyi əhatə edən xarakterdir. Biz aktivlərin və öhdəliklərin ümumilikdə və xüsusilə ədalətli dəyərlə qiymətləndirilməsi ilə bağlı yalnız bəzi məsələləri nəzərdən keçirdik. Qeyd etmək lazımdır ki, qiymətləndirmə problemi onun inkişafını izləyən və öz təcrübəsində bilavasitə onunla bağlı olanların hamısında çoxlu müxtəlif şübhələr, tənqidlər və ümidlər yaradır.

L. Pacioli dövründən bəri yüzlərlə mühasibat mütəxəssisi qiymətləndirmə problemlərinə müxtəlif rəqəmlərdən baxıb. Mühasibat uçotu aktivlərinin qiymətləndirilməsinin iki əsas konsepsiyası ən aydın şəkildə izlənilirdi: tarixi və müasir, sonuncunun tərəfdarları isə bunun səhmdarların rifahını daha düzgün əks etdirdiyinə inanırlar.

Harvard mühasibat məktəbinin nümayəndələri hesab edirlər ki, firmanın fəaliyyətinin əsas göstəricisi və nəticəsi səhmdarların rifahını səciyyələndirən onun əmlakının dəyəridir (Entoni R., Kotler T. və s.).

Fişer ilk dəfə mühasibat uçotunun nominalizminin qiymətləndirilməsini aydın şəkildə müəyyən etdi - maya dəyəri ilə qiymətləndirmə. Bununla belə, xərclər smetası bir çox mühasibləri qane etmirdi - bu, dəyəri müqayisə olunmaz edir, gizli itkilərlə aktivi artırır və bəzən mənfəətin aşağı qiymətləndirilməsinə səbəb olur.

Bunu da L.R. Dixie, müəssisənin nağdsız mənfəət əldə edə biləcəyinə diqqət yetirərək (və ya nağd pul varsa, zərər). Bu, aktivlərin qiymətlərinin dəyişməsi nəticəsində mümkündür. Əgər onların bazar qiyməti balans dəyərindən yuxarı qalxarsa, o zaman nağdsız (potensial) mənfəət formalaşır və əksinə, onlar üçün bazar qiyməti balans dəyərindən aşağı düşərsə, ümitsiz (potensial) itki baş verir (Kərimov A. 2014: s.23).

O. Meyin başçılıq etdiyi institusionalistlər xərclər smetasını qəti şəkildə müdafiə edirdilər. Mühasib, onların fikrincə, aktivlərin qiymətləndirilməsini ilkin səviyyədə saxlamalıdır, yəni. dəyəri ilə. Yalnız bu, son maliyyə nəticəsini düzgün hesablamağa imkan verir. Təbii ki, qiymətləndirmənin dəyişməzliyi gizli ehtiyatların formalaşmasına gətirib çıxarır, lakin bu, iki səbəblə əsaslandırılır: 1) pulda olmayanı maliyyə nəticəsi hesab etmək olmaz; müəssisə maliyyə muxtariyyətindən istifadə etmək hüququna malikdir. Eyni zamanda, O.Mey də daxil olmaqla, bir çox tanınmış Amerika mühasibləri 1929-cu ildə Böyük Krizə səbəb olanın xərclərin qiymətləndirilməsi olduğuna inanırdılar.

A.P. Rudanovski hesab edirdi ki, qiymətləndirmə yalnız icra prosesində yarana bilən maliyyə nəticəsinin müəyyən edilməsidir və ixtiyari yenidən qiymətləndirmə vasitəsi olmamalıdır, çünki bütün dəyərlər maya dəyəri ilə göstərilir. Düzdür, ticarət üçün satılan malları qiymətləndirərkən satış qiymətlərinin lehinə danışdı.

V.Le Coutre görə, tarazlıq təhlil edərkən yadda saxlamaq lazımdır ki, istənilən tarazlıq strukturu və vəziyyəti ehtiva edir. Birincisi balansın strukturu, onun hissələrinin nisbəti ilə təmsil olunur, ikincisi müəssisənin maliyyə nəticəsini əks

etdirir. Müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətini öyrənərək, maliyyə vəziyyətinin təsadüfi nömrələrindən deyil, strukturun şaquli və üfüqi təhlilindən çıxış etməliyik.

Mühasibat balansı müəssisənin həqiqi xarakteristikasıdır, o, aktiv və öhdəlikləri müvəqqəti istirahət vəziyyətində göstərir və buna görə də statik xarakter daşıyır və mənfəət və zərər haqqında hesabatda həmişə təhvil-təslim məlumatları var.

Lakin iqtisadiyyatın statikası balansda idarəçiliyini təkmilləşdirmək üçün üzə çıxır. Ona görə də bütün obyektlərin vahid qiymətləndirilməsi ola bilməz, obyektin iqtisadiyyatdakı rolundan asılı olaraq onun müəssisə üçün dəyəri dəyişir və müvafiq olaraq onun qiymətləndirilməsi də dəyişir.

Məsələn, əsas vəsaitlər üçün alış qiyməti tövsiyə olunur, mallar üçün - cari bazar qiymətləri, hazır məhsullar üçün - maya dəyəri, zəruri hallarda ekspert qiymətləndirmələrinə müraciət edə bilərsiniz.

E.Şmalenbax əsas vəsaitlərin alış qiymətinə, materialların və hazır məhsulların - ən aşağı qiymətə (əgər alış qiyməti bazar qiymətindən aşağı olarsa, onda birinci qiymətlə, əksinə, ikinci qiymətlə) qiymətləndirilməsinə icazə verdi.

Qiymətləndirmə kateqoriyası iqtisadiyyatda fundamentaldır və xüsusilə mühasibat uçotunun təşkilinin bazar prinsipləri əsasında qurulur.

L. Paçoli dövründən bəri yüzlərlə mühasibat mütəxəssisi qiymətləndirmə problemlərini müxtəlif rakurslardan nəzərdən keçirmişlər ki, burada mühasibat uçotu aktivlərinin qiymətləndirilməsinin iki əsas konsepsiyası aydın şəkildə izlənilir: tarixi və müasir, sonuncunun tərəfdarları isə hesab edirlər ki, bu, daha düzgün əks etdirir. səhmdarların rifahı.

Bu baxımdan, xüsusilə bazar uçotu sisteminin yaradılması, orta təbəqənin formalaşması və əmlak uçotunun təkmilləşdirilməsi dövründə aktivlərin və əmlakın qiymətləndirilməsinə dair müxtəlif elmi fikirlərin öyrənilməsi xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Mühasibat uçotunda aktivlərin və əmlakın qiymətləndirilməsinə dair müxtəlif fikirləri sistemləşdirmək məqsədilə nəzəri və praktikada istifadə olunan əsas qiymətləndirmə üsullarına analitik baxış aparılmışdır. Eyni zamanda, məqsəd

mühasibat uçotunda düzgün tərifini təmin edən müvafiq modellərin yaradılması və istifadəsi olmuşdur.

Aşağıdakılar müxtəlif elmi anlayışları 4 parametərə görə qruplaşdırmağa imkan verir:

1. Elmi (futuristik);
2. Yekunu müəyyənləşdirməyə yanaşma: gəlir/xərc; aktiv ödənilməli;
3. Əldə olunacaq nəticə baxımından dəyərləndirmə;
4. tətbiqi şərtləri.

Aktivlərin qiymətləndirilməsinin müxtəlif növlərinin yuxarıda qeyd olunan parametrləri üzrə aparılan sistemləşdirmə nəticəsində belə nəticəyə gəlmək olar ki, qiymətləndirmə problemlərinə dair bütün çoxsaylı təlimlər və nəzəriyyələr aktivlər baxımından 7 əsas elmi sahə üzrə qruplaşdırılmalıdır (Salahov Ə. 2014: s.45):

1. Mülkiyyətçi tərəfindən balans prinsipləri əsasında sərbəst dəyərləndirmə;
2. Alış qiyməti ilə tarixi qiymətləndirmə;
3. Alternativ;
4. Diskontlaşdırılmış pul vəsaitlərinin hərəkəti;
5. Yenilənmiş və arbitraj qiymətləndirmələri;
6. Minimum qiymətləndirmələr anlayışı;
7. Kompleks qiymətləndirmə nəzəriyyəsi.

Müxtəlif elmi baxışların sistemləşdirilməsinin nəticələri aktivlərin qiymətləndirilməsinə dair elmi baxışların sistemləşdirilməsi Modeli şəklində təqdim olunur.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində rəqabət, bəzi firmaların fəaliyyət dairəsinin genişlənməsi və digərlərinin ölümü, bütövlükdə mülkiyyətin və biznesin qiymətləndirilməsi üçün müxtəlif sistemlərin müəyyən edilməsi və fəaliyyət göstərməsi problemləri son dərəcə aktualdır.

Beynəlxalq statistikaya görə, yeni yaradılmış 100 firmadan 16-sı 5 ildə, yalnız 1-i isə 50 ildən sonra qalır.

Bu şəraitdə firmanın bazar dəyərinin real tərifini sağ qalmağın əsas və müəyyənəddici göstəricilərindən biridir.

Bir sıra fərziyyələrə diqqət yetirmək zərurəti şəraitində çoxsaylı problemlərin həlli üçün istifadə olunan bazar əmlakının qiymətləndirilməsinin müxtəlif sistemləri müvafiq iqtisadi proseslərin və hadisələrin mülkiyyətinin qiymətləndirilməsində müxtəlif nəticələrə gətirib çıxarır.

Bütün bunlar mühasibat uçotu və hesabatlarında alternativ, yenilənmiş və arbitraj qiymətlərinin mühasibat modelinin işlənilib hazırlanması və istifadə edilməsi zərurətinə səbəb olur.

Alternativ qiymət, müxtəlif iqtisadi vəziyyətlərdə və əməliyyat şəraitində (girov, sığorta və bəzi hallarda regional qiymət) təxminlər istisna olmaqla, iki və ya daha çox qiymətdən birini seçməyə imkan verən qiymət adlanır.

Yenilənmiş (lat. Actualis - etibarlı, real) qiymət aktivlərin dəyərlərinin (bazar, ekspert, rəqabətli) müqayisəsinin alternativ zaman metoduna əsaslanan qiymətə aiddir.

Arbitraj qiyməti (fr. Arbitraj) fəaliyyətə xitam verilməsinin uçot prinsipinə əsaslanan və arbitraj orqanları tərəfindən müəyyən edilən qiymətə aiddir (ləğvetmə qiyməti və onun dəyişdirilməsi və dövlət və ictimai tənzimləmə orqanları tərəfindən müəyyən edilmiş müxtəlif hədlər).

Modeli hazırlayarkən biz diqqəti şirkətin səmərəli işinə yönəlmişik, yəni şirkət tərəfindən göstərilən xidmətlərin effektiv olması fərziyyəsidən çıxış etmişik.

İqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatı laureatı Kouz (1937) bu mövqe ilə bağlı mühüm nəticəyə gəlib.

Firmadaxili biznes əməliyyatlarının xərcləri bazar vasitəsilə həyata keçirilən oxşar əməliyyatların məsrəflərindən az olduqda firma səmərəli fəaliyyət göstərir. Firma daxilindəki əlavə əməliyyatların dəyəri bazar vasitəsilə eyni əməliyyatların dəyərindən çox olduqda firma öz limitinə çatır.

Alternativ, yenilənmiş və arbitraj qiymətləri üçün uçot modeli yeddi blokdən ibarətdir:

1. Qiymətləndirmənin tipləri;
2. Mühasibat uçotunun prinsipləri;
3. Təxmini iqtisadi proseslər;

4. Xalis aktivlər;
5. Fərziyyələr;
6. Təxminlər;
7. Balans uçotları.

Model on yeddi növ də daxil olmaqla üç qiymət kateqoriyasını araşdırır:

1. Alternativ qiymətlər;
2. Yenilənmiş qiymətlər;
3. Arbitraj qiymətləri.

Aktivlərin qiymətləndirilməsi üsullarının seçilməsi ilə bağlı müxtəlif fikirlər mövcuddur. Professorlar E.S. Hendriksen və M.F. Van Bradi qeyd edirlər ki, “aktivlərin qiymətləndirilməsi metodunun seçimi bu maliyyə hesabatlarının iqtisadi baxımdan şərh edilməsi zərurəti ilə müəyyən edilən maliyyə hesabatının məqsədləri və istifadəçinin maraqları ilə diktə edilməlidir”.

Qiymətləndirmə prosesində aktivin tərkib elementlərinə diqqət yetirmək lazımdır, çünki nədənsə aktivdə əks olunmayan və ya mövcud metodologiyaya görə aktivdə əks olunmayan, lakin minimum xərclərlə əmlak var.

Bəzən aktivlərə balansda göstərilən reallaşdırılmamış kapital gəlirlərinin məbləğləri daxildir. Bu məbləğlər, məsələn, əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsi nəticəsində yarana bilər. Eyni şəkildə, konsolidasiya edilmiş törəmə müəssisələrin hesabatlarının xarici valyutaya çevrilməsi nəticəsində yaranan valyuta fərqləri aktivlərə aid edilə bilər. Yəni, həmin məbləğlər şirkətlərin xarici fəaliyyətlərinin və əməliyyatlarının, məsələn, əsas kapitalın satışının ölçülməsindən və uçotundan əvvəl aktivlərə daxil edilməlidir (Həsənov E., Əlimərdanov E. 2018: s.76).

Şirkətlərin bu bəyanatlarının düzgün şərhini onlardan öz ehtiyatları, eləcə də ehtiyatların hər bir növünün hərəkəti haqqında məlumatları dərc etməyi tələb edir. Belə ki, dövrün əvvəlinə qalıq, hesabat dövrü ərzində baş vermiş dəyişikliklər haqqında məlumatlar, dövrün sonuna qalıq və dəyişikliklərin mənbələri haqqında məlumatlar təqdim edilməlidir.

Müəssisənin aktivlərinin qiymətləndirilməsinin əsas məqsədi onların faydalı istifadəsindən əldə olunan gəliri müəyyən etməkdir. Nəzəri olaraq qiymət yeni

yaradılmış dəyərin pul ifadəsidir. Mənfəət yeni yaradılmış dəyərin bir hissəsi və ya hamısıdırsa, aktivlərin özlərinin qiymətləndirilməsi yeni yaradılmış dəyəri ölçmək üçün zəruridir. Beləliklə, aktivlərin qiymətləndirilməsi mənfəətin həcmnin nəzəri müəyyənləşdirilməsi ehtiyacı ilə əlaqələndirilir. Bu cür irəliləyişlər hələ reallaşmaya bilər, lakin onlar mücərrəd şəkildə kəmiyyətə ifadə edilməlidir və bu, gələcək praktik həllər üçün vacibdir. Praktik baxımdan, yeni mühasibat nöqtəyi-nəzərindən mənfəəti hesablamaq üçün ilk növbədə xərcləri gəlirlərlə müqayisə etmək lazımdır. Bu halda dəyər, istifadəsi müəyyən bir müddət ərzində gəlir gətirəcək bir aktiv əldə etmək üçün sərf olunan kapitaldır. Nəticə etibarilə, bu kapitalın xərclənməsi nəticəsində əldə edilən aktivlərin dəyəri xərclənmiş kapitalın və ya xərclərin cəminə bərabər olmalıdır. Qeyd olunub ki, hər bir şirkət gəlir əldə etmək üçün xərclər çəkir. Beləliklə, gəliri xərclərlə müqayisə edərək, istənilən dövr üçün xüsusi əməliyyatlardan gəliri (mənfəəti) müəyyən edə bilərsiniz. Mənfəət hüquqi və fiziki şəxsləri də maraqlandıran anlayışdır. Onların da qazancda müəyyən marağı var. Beləliklə, investirlər bu qazancın bir hissəsini müəssisəyə investisiya qoymaqla əldə etməyə çalışırlar. Təbii ki, investirlər müəssisəyə investisiya qoymaqla təkə öz maraqlarını deyil, həm də bu müəssisənin maraqlarını qoruyurlar. Bu o deməkdir ki, şirkət aktivlərin qiymətləndirilməsi vasitəsilə investirlərin marağına əsaslanaraq öz əlavə maraqlarını təmin edir.

Bununla belə, aktivlərin qiymətləndirilməsi təkə yuxarıda sadalanan məqsədlərlə əlaqələndirilməməlidir. Problemin həlli üçün aktivlərin qiymətləndirilməsi məsələləri vacibdir. -Müəssisənin maliyyə hesabatlarında zəruri məlumatların formalaşdırılması və şərh edilməsi; -İstifadə olunur, yəni malların, xidmətlərin real maya dəyərinin hesablanması, həmçinin qiymət siyasətinin formalaşdırılması üçün; Müəssisələrin maliyyə nəticələrini və maliyyə vəziyyətini müəyyən etmək; - Müəssisənin bazar dəyərini (qudvilini) müəyyən etmək; -Bir sıra strateji məsələlərin həlli üçün düzgün strateji qərarlar qəbul etmək; -Bir çox vergi hesablarının əsas sistemlərinin işlənilib hazırlanması;

Müxtəlif alimlərin fikirlərini toplamaq və Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartlarının aktivlərə dair tələblərini öyrənməklə aktivlər təşkilata gələcəkdə

fayda verə biləcək və hazırda onun nəzarətində olan amillər şəklində müəyyən edilə bilər. Fərqli zamanlarda aktivlər barədə mülahizələri sistemləşdirmək və praktikada əsaslandırmaq üçün tətbiq olunmağa çalışılan müxtəlif analitik təhlillər aparılmışdır. Eyni zamanda, əsas vəzifə BMUS-a uyğun olaraq şirkətin dəyərini ədalətli və düzgün müəyyən etməyə imkan verən aktivlərin qiymətləndirilməsinin müxtəlif modellərinin işlənilib hazırlanması və praktikada tətbiqidir. Bizim tərəfimizdən hazırlanmış modellərə əsasən müxtəlif elmi konsepsiyaların öyrənilməsi müxtəlif anlayışları 4 parametərə görə qruplaşdırmağa imkan verdi: -elmi konsepsiya (tarixi və futuristik) -nəticənin müəyyən edilməsi üçün istifadə olunan yanaşma: gəlirlər (xərclər, aktivlər),;

- nəticənin əldə edilməsi baxımından qiymətləndirmənin məqsədi;

- aktivlərin və əmlakın müvafiq qiymətləndirilməsinin tətbiqi şərtləri;

Aktivlərin qiymətləndirilməsinin müxtəlif növlərinin sistemləşdirilməsi nəticəsində belə nəticəyə gəlmək olar ki, aktivlərin idarə edilməsi baxımından qiymətləndirmə probleminə dair çoxlu sayda fikir və nəzəriyyələr əsas elmi istiqamətlər üzrə qruplaşdırılmalıdır:

- sərbəst qiymətləndirmə. sahibkar tərəfindən;

- tarixi qiymətləndirmə;

- alternativ;

- diskontlaşdırılmış pul vəsaitlərinin hərəkətinin qiymətləndirilməsi;

- zəruri və arbitraj qiymətləndirməsi;

- minimum qiymət anlayışı;

- kompleks qiymətləndirmə nəzəriyyəsi üzrə.

Hazırladığımız cədvəl onların müəlliflərinin aktivlərin qiymətləndirilməsinə dair elmi fikirlərini və bu qiymətləndirmənin məqsədlərini ümumiləşdirir. Fikrimizcə, rifahının müəyyən edilməsi problemini həll etməli, digər tərəfdən, şirkətin gəlirlərinin həcmi müəyyən etməyə imkan verməlidir. Qiymətləndirmə sistemini və onun iş mexanizmini təhlil edərkən yuxarıdakı fikri yadda saxlamaq lazımdır. Elmi baxışların analitik təhlili və sistemləşdirilməsi bizi bu fikirlərin tarixi və futuristik konsepsiyalara söykəndiyi qənaətinə gətirir.

1.2. Balans prinsipləri əsasında mülkiyyətçi tərəfindən aktivlərin müstəqil qiymətləndirilməsinin mühasibat uçotu modeli

Rəhbərliyin müəssisənin idarə olunması üçün hazırladığı qiymətləndirmədə cari mühasibat uçotu, biznesin təhlili, idarəciliyindən geniş istifadə olunur.

Bu qiymətlər 2 kateqoriyaya bölünür:

- nisbi qiymətlər (mühasibat xarakterli, qiymət cədvəli, göstərici qiymətlər, orta qiymətlər, normal endirimli qiymətlər, normativ), FIFO, LIFO;

- mütləq qiymətlər (alqı-satqı müqavilələrinin qiymətləri, bazar qiymətləri, standart qiymətlər, yerli qiymətlər, likvidlik olduqda satış, şirkətin satış qiyməti nəzərə alınmaqla cari qiymətlər, minimum qiymətlər).

Bu təsnifata diqqəti cəlb edən və mühasibat uçotuna daxil edən ilk şəxs Fridrix Leitner olmuşdur. Müvafiq qiymətlərin tətbiqi zərurəti mühasibat uçotunda idarəetmə funksiyalarının həyata keçirilməsi, xüsusən istehsalatda və idarəetmə uçotunda yaranan məsələlərlə bağlı qərarların qəbulu, habelə proqnozlaşdırma prosesində yaranmışdır.

Bu qiymət növlərindən istifadə inflyasiya gözləntilərinin müəyyən edilməsində və müxtəlif iqtisadi situasiyalarda nominal və real qiymətlər arasındakı fərqin müəyyən edilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Nominal qiymətləndirmə inflyasiyanın təsiri nəzərə alınmadan hesablanan iqtisadi kəmiyyət göstəricisidir.

Real qiymətləndirmə inflyasiyanın təsiri nəzərə alınmaqla hesablanmış kəmiyyət iqtisadi göstəricisidir.

Qiymətləndirmənin şərti tətbiqi şərti nəticəyə gətirib çıxarır, çünki dəyər təsərrüfat tərəfindən deyil, mühasibin istifadə etdiyi metodların təkmilləşdirilməsi ilə müəyyən edilir. Müvafiq olaraq, mühasibat uçotunun nəticələri həmişə dəqiq olmaya bilər.

Zappa qeyd etmişdir ki, mühasibat balansının maddələrinin qiymətləndirilməsi yalnız mühasibat uçotu metodlarının geniş tətbiqi ilə məhdudlaşmamalı, eyni zamanda statistik hesablama metodlarına, xüsusən də amortizasiyanın müəyyən edilməsinə, ehtiyatların dəyərinin müəyyən edilməsinə fikir verilir. Deməli, balans

silinmədiyi, lakin hesaba daxil edildiyi bütün hallarda, bu, mühasibat uçotu deyil, statistika məsələsidir (Həsənov E., Əlimərdanov E. 2018: s.78).

- Əslində, Zappa özü vençur kapitalının qiymətləndirilməsini statistika ilə əlaqələndirir və ya onun sahibinin yatırdığı dəyərdən çox, gözlənilən gəlir məbləğindən asılı olduğunu təklif edirdi.

- Subyektiv qiymətləndirməyə yanaşmalar A.Kalmesin siyasi iqtisadın tələblərini əks etdirməyən normativ uçot qiymətləndirməsi haqqında fikirlərinə əsaslanır. Bu yanaşma xarici vəziyyətlərdən və qeyri-müəyyən hesablamalardan qaçmaq ilə xarakterizə edilir. Bununla mühasibat uçotunda dərin iz qoyub və bu günə qədər gəlib çatıb. Beləliklə, alış və ya satış qiymətləri endirimli qiymətlərin mənbəyi ola bilər, maliyyə nəticələrinin sabitliyini təmin edirdi.

- Mühasibat uçotu mülkiyyətçi tərəfindən aktivlərin müstəqil qiymətləndirilməsi üçün uçot modelinin işlənilib hazırlanması və istifadəsinin yekun mərhələsində mühüm rol oynayır.

- Mühasibat balansının prinsiplərinə əsaslanaraq, mülkiyyətçi tərəfindən aktivlərin müstəqil qiymətləndirilməsi modeli 5 bloktan ibarətdir:

- Blok 1: Aktivlərin müstəqil qiymətləndirilməsinin təsnifatı nəzəriyyə və praktikada müəyyən edir.

- Müasir şəraitdə subyektiv qiymətləndirmələr geniş vüsət almışdır ki, bu da nəticələrin şərtliliyinə gətirib çıxarır. Bu mövqə A.R. 19-cu əsrin sonlarında Nippa.

- Blok 2: Mühasibat uçotunun prinsipləri. Dissertasiya baxımından qlobal iqtisadiyyatda istifadə olunan 25 mühasibat uçotu prinsipi aşağıdakı qiymətləri modelləşdirmək üçün istifadə edilməlidir: ehtiyatlılıq, aktuallıq, davamlılıq.

- Blok 3: O, proseslər və onların nəticələri arasında güclü əlaqənin vacibliyinə əsaslanır.

- Blok 4: Mühasibat uçotu, likvidlik və problemdən asılı olaraq "0" balansı əsasında xalis aktivləri müəyyən etməyə imkan verən aktiv modelinin mütləq mərkəzidir.

- Blok 5: Mühasibat modelinin istifadəsini dəstəkləyən ehtimallar.

- Şərti (müstəqil) qiymətləndirmənin uçot modeli vardır. Model müxtəlif

hesabat məqsədləri üçün mühasibat uçotunda müxtəlif ölkələrin mühasibləri tərəfindən istifadə olunan 17 növ qiymətləri təsvir edir:

- cari uçotun təşkili və kənarlaşmaların müəyyən edilməsi;
- idarəetmə uçotunun təşkili,
- menecment hesabatında xərclərin təşkili,
- Əsasən qiymətlərin müəyyənləşdirilməsi prosesi,
- əsas uçot mexanizmlərinin (ləğv balansı, ölü nöqtə) aparılmasının verilməsi;
- fərqli arayış, tənzimləyici, tənzimləyici hesabatlar çərçivəsinin

yaradılması.

Misal:

Şirkət yeni ildən mühasibat uçotu siyasətini dəyişir və yenidən qiymətləndirmə metodundan istifadə edərək öz sinif binalarını yenidən qiymətləndirməyə qərar verir. İlin əvvəlinə bina sinfinə aid olan əsas vəsaitlərin ilkin dəyəri 200 min manat, yığılmış köhnəlmə isə 50 min 389,60 manat təşkil edir. Şirkət, şirkətin binalarının yenidən qiymətləndirilməsi üçün müstəqil qiymətləndirici ilə akt imzalanır.

Məlumata görə, qiymətləndirmə tarixinə şirkətin binalarının dəyəri 250 min manat müəyyən edilib.

Belə ki, binaların qalıq dəyəri 149 610,40 manat (200 000 - 50 389,60) təşkil edib, yenidən qiymətləndirmə binaların dəyərini 250 000 manat müəyyən edib, nəticədə binaların dəyəri 100 389,60 manat artıb.

Mülkiyyət hüququnu və qlobal maliyyə nəticələrini müəyyən etmək üçün istifadə edilən müzakirələrə səbəb olmuşdur:

- aktivlərin düzgün qiymətləndirilməsi, onların məsrəflərdən fərqi, balans aktivlərinin strukturu və qruplaşdırılması;
- balans aktivlərinin qiymətləndirilməsinin müxtəlif növlərinin istifadəsi və mümkün olan iki dəyərdən ən kiçikindən istifadə etmək imkanı;
- qiymət dəyişikliklərinin qlobal maliyyə nəticələrinə təsiri.

Müəssisənin aktivlərinin və digər xərclərinin dəyərinin düzgün təsnifatı balansda aktivlərin qiymətləndirilməsinin əsas problemlərindən biri ilə əlaqələndirilir.

Müəssisənin mühasibi aşağıdakı yazışmaları tərtib etməlidir.

Cədvəl 1: Müstəqil qiymətləndirmənin mühasibat modeli

N	Əməliyyatın məzmunu	Debet	Kredit	Məbləğ
1	Binaların amortizasiyasının silinməsi	112 "Torpaq, tikili və avadanlıqlar üzrə yığılmış amortizasiya və qiymətdəndüşmə zərərləri"	111 "Torpaq, tikili və avadanlıqların dəyəri"	50 389.60 AZN
2	Əmlakın dəyərinin artması	111 "Torpaq, tikili və avadanlıqların dəyəri"	331 "Yenidən qiymətləndirilmə üzrə ehtiyat"	100 389.60

Mənbə: <https://www.muhasib.az/article.php?cat=2&n=111>, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Aktivlərin qiymətləndirilməsində əsas problemlərdən biri daha aşağı qiymətlərdən istifadə edilməsidir ki, bu da əsrin əvvəllərində, əksər ölkələrin vergi orqanlarının vergitutmanın qarşısının alınması üçün əsas mexanizm kimi bütün aktiv və öhdəliklərin məcburi inventarlaşdırılmasını tələb etdiyi vaxtlarda daha da aktuallaşır.

1.3. Aktivlərin tarixi qiymətləndirilməsinin balans modeli

Qrafik mühasibat uçotu sistemlərinin tətbiqindən bəri mühasibat uçotunda əsas problem firmanın aktiv və öhdəliklərinin qiymətləndirilməsi olmuşdur. Onun inkişafının ilkin mərhələlərində mühasibat uçotu paradigması çərçivəsində aktiv və öhdəliklərin qiymətləndirilməsi müəyyən müddət ərzində firmanın aktivlərinin dəyərini seçir. Müəyyən bir müddət ərzində iki əmlak dəyəri arasındakı fərq, zamanla əmlak dəyərindəki dəyişikliyi müəyyən etməyə imkan verdi.

Hətta iyirminci əsrin əvvəllərində Rusiya öhdəliklərin uzlaşdırılması əsasında tərtib edilmiş və nəticədə nəticə kapital plus (hasilat) gəlir və xərclər.

Həmin dövrdə statik balansın prinsiplərinə uyğun olaraq, öhdəliklərin əmlakın bazar qiymətləri ilə, habelə bazar qiymətləri ilə müqayisəsi yolu ilə müəyyən edilir, birinci və ikinci inventarla təsdiq edilməli idi.

E.Şmalenbaxın dinamik tarazlıq nəzəriyyəsi ortaya çıxdıqdan nəticədə iki düsturla müəyyən edilməyə başladı (Andreea C. 2016: s.45).

Nəticə = Gəlir - Xərclər (dinamik hesablarda) Nəticə = Əmlak - Öhdəliklər (inventar hesablarında).

Birinci halda bazar qiymətləri, ikincidə isə etibarlılığı təmin etmək üçün bazar qiymətləri ilə əvəzlənən tarixi qiymətlər üstünlük təşkil edirdi. Bu baxımdan Almaniya, Fransa və İtaliyanın hesab planlarında maliyyə nəticəsini iki yolla müəyyən etmək zərurəti yaranmışdır:

- balans hesabatına əsasən (statik balans);
- əməliyyat və maliyyə nəticələrinin hesablarının məlumatlarına görə (dinamik balans).

Savarinin yekun balansları arasında ehtiyatlar və rəqabət balansları vurğulandı. birincisi məsrəflərin hesablanmasına, ikincisi isə balans hesabatı tarixində satış tarixinə satışa aiddir. Hərəcəda ümumi qalıq, qiymət fərqi istisna olmaqla, ehtiyatların qalığından çox olmamalıdır, çünki birincisi sahibkarın şəxsi mülkiyyətindədir. Qiymətləndirmə fərqiindən başqa, rəqabətin ümumi balansı ehtiyatların balansından çox olmalı idi, çünki birinciyə sahibin şəxsi əmlakı daxildir.

Ümumilikdə, balans və inventar arasındakı əlaqə ilə bağlı Savary üç yeni ideya təqdim etdi:

- Müntəzəm və ciddi dövrü inventar ehtiyacı;
- Balansda ehtiyatların olmadığını başa düşmək;
- İntentar və balans hesabatı aktivlərin, tələblərin və öhdəliklərin yenidən qiymətləndirilməsi aləti kimi çıxış etməlidir.

Mühasibat uçotunun büdcə paradiqmasına keçiddən sonra aktiv və passivlərin qiymətləndirilməsi funksiyaları xeyli genişlənmiş, qiymətləndirmədə mühasibat uçotunun xarakteri ilə yanaşı, hüquqi, bazar, tənzimləyici və digər aspektlər də tətbiq olunmağa başlamışdır.

İkili giriş prinsiplərinə əsaslanan mühasibat uçotu paradiqması ona gətirib çıxarmışdır ki, mühasibat uçotu nəzəriyyəçiləri və praktikləri, ehtiyatlar, fəaliyyətin fasiləsizliyi və s., 50-yə yaxın müxtəlif növ təxminlər tərəfindən təklif olunan prinsiplərə əsaslanır. Bir sıra qiymətləndirmə anlayışları və təsnifatları yaranmışdır.

Adam Smitin ümumi iqtisadi gəlir konsepsiyasına görə, qlobal maliyyə nəticəsi müəssisənin dövrünün sonunda və əvvəlində aktivlərinin dəyərində bərabər idi ki, bu da qiymətləndirmə problemini ön plana çıxardı, baxmayaraq ki, sonda ondan asılı idi. son nəticə.

Nobel mükafatı laureatı Con Hiks bu fikri insanlarla bölüşdü və bu sahədə sui-istifadə hallarını müəyyən etmək üçün konsepsiya hazırladı.

Daha sonra W. Rieger, L. Say, L. Dixie, F. Schmidt və mühasibat uçotu ilə iqtisadi gəlir arasındakı əlaqə kontekstində D. Solomon, D. Sorter, Ç.T. Horngendən rəy vermişdir.

Səhmdar cəmiyyətlərin yaranmasına qədər (19-cu əsrin ortaları) inventarların qiymətləndirilməsi (qiymətləndirmə) prinsipi üstünlük təşkil edirdi, bunu mühasibat uçotunun tarixinin tədqiqatları (Littleton, de Truver, Yami) sübut edir. Daha dolğun nəzəri əsas 1883-cü ildə aktivin (A1 - A0) dəyərinin ədalətli və qeyri-qanuni qiymətləndirilməsini aldıqdan sonra onun dəyərindəki artımı başa düşən Ernst Kuper tərəfindən verilmişdir.

Üçüncü tərəf qiymətləndiricilərinə Buş, Augsburg, Google, Schibe və Odermann, Bethel, Kalmesi, Fischer və Gerstner daxildir.

V. Osbar müxtəlif qiymətlərlə reyting modifikasiyalarının tam seriyasını təklif etdi. Bununla belə, bütün mühasiblər bütün hesablama üsullarını uyğunlaşdırmayıblar - bu, qiymətləri inanılmaz etdi, gizli itkilər hesabına aktivləri artırdı və bəzən gəlirin azalmasına səbəb oldu.

Entoni hesab edir ki, yalnız tarixi qiymətləndirmə qiymətləndirmənin reallığını, işin sadəliyini fərqləndirir, mühasibat uçotu alətlərin və maliyyə nəticələrinin yenidən qiymətləndirilməsi ilə bağlı mürəkkəb prosedurları istisna edir, bunlar qaçılmazdır:

1) inflyasiya hesabına gəlir artımı real artım (birləşdirilmiş mükafat) kimi qəbul edilməlidir;

2) müqavilələr maliyyə nəticələrinin daha real qiymətləndirilməsini və ölçüsünü verən inflyasiya tənzimlənməsini təmin edə bilər;

3) satış qiyməti mal vahidinin uçotundan deyil, konyukturadan asılıdır, ona görə də hazır məhsulların maya dəyəri faktiki (müəllif terminologiyası, tarix baxımından) qiymətləri müəyyən etməlidir;

4) Bir çox ölkələrin, o cümlədən Antonina və SSRI-nin təcrübəsi də təsdiqləyir ki, tarixi dəyərləri qəbul etmək və qorumaq olar.

Müxtəlif növ tarixi dəyərlərin tədqiqi prosesində biz beş bloku özündə birləşdirən firma mülkiyyətinin tarixi qiymətləndirilməsi üçün uçot modelini hazırlamışıq:

1. Tarixi qiymətləndirmənin növləri;
2. Mühasibat uçotunun prinsipləri;
3. İqtisadi prosesləri qiymətləndirin;
4. Ümumi aktivlər / xalis aktivlər;
5. Ehtimal.

Firmaların əmlakının tarixi uçotu modeli qiymətləndirmə növü üzrə aparılır: maya dəyəri, əvəzetmə dəyəri, LIFO, FIFO, bərpa dəyəri, alış dəyəri.

Bu qiymətlərə münasibətdə qeyd-şərt Hər bir vəziyyətlərdə tətbiq oluna bilər, davamlılıq kimi işləyə bilər. Mənfi işgüzar reputasiyadan istifadə yalnız əvəzetmə dəyərinin və təkrar istehsal dəyərinin bərpası hallarında mümkündür.

Bu təxminlər əsasən dörd iqtisadi prosesi əks etdirmək üçün istifadə olunur:

- Aktivlərin balans dəyərinin müəyyən edilməsi;
- Qlobal maliyyə nəticəsinin müəyyən edilməsi;
- Dəyərləndirmə;
- Material ehtiyatlarının uçotunun təşkili.

Qlobal maliyyə nəticəsi dövr üçün müvafiq təxminlərdən istifadə etməklə, sıfır qalıqlar əsasında dövrün sonunda və əvvəlində xalis aktivlərdəki dəyişikliklərin müqayisəsi yolu ilə müəyyən edilir.

Yenidən qiymətləndirmə proseslərinin əks olunması bazarda düzəlişlərin edilməsi və ya müvafiq aktivlərin, əsasən, yenidən qiymətləndirmənin nəticələrinin müvafiq mənbələrində əks olunan əlavə kapital şəklində bərpa qiymətləndirilməsi ilə təmin edilir (Fətullayev R. 2019: s.76).

Ehtiyatların uçotunun dəyərləndirilməsindən birindən istifadə etməklə yaradılır: məhsulun və ya alınmış malın orta faktiki maya dəyəri, Fifo, Lifo.

II FƏSİL. AKTİVLƏRİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ METODOLOGİYASININ PROBLEMLƏRİ VƏ ONLARIN UÇOTUNUN TƏŞKİLİ

2.1. Qeyri -maddi aktivlərin qiymətləndirilməsi və uçotu problemləri

Müasir iqtisadiyyatda qeyri-maddi aktivlərin (IA) rolunu çox qiymətləndirmək çətinidir. İndi qeyri-maddi aktivlər adlandırılan obyektləri təhlil edən ilk iqtisadi tədqiqatlar 19-cu əsrin sonlarında ortaya çıxdı. Qeyri-maddi aktivlərin qiymətləndirilməsi haqlı olaraq diqqətə layiq olsa da, hələ də lazımı şəkildə bölüşdürülməmişdir. Qiymətləndirmə ənənəvi olaraq mühasibat uçotunun əsas məsələlərindən biri hesab olunurdu. Qeyri-maddi aktivlərin qiymətləndirilməsi haqqında danışarkən, bu prosedurun mürəkkəbliyi və qeyri-müəyyənliyi dəfələrlə artır. İlkin (tarixi) və cari (bazar) dəyəri arasında seçim etməkdə köhnə dilemma ilə yanaşı, həm ilkin qiymətləndirməni təşkil edən xərclərin müəyyən edilməsində peşəkar mülahizədən istifadə, həm də bazar qiymətinin müəyyən edilməsi ilə bağlı əlavə çətinliklər yaranır. 38 №-li Qeyri maddi aktivlər Standartına əsasən, qeyri-maddi aktivlər fiziki forması olmayan müəyyən edilə bilən qeyri-monetar aktivdir. Bundan əlavə, aktiv keçmiş hadisələr nəticəsində şirkət tərəfindən idarə olunan və gələcəkdə şirkətə iqtisadi səmərənin gəlməsi gözlənilən resursdur. Qeyri-maddi aktivlərin tanınması nöqtəyi-nəzərindən əsas çətinlik bu cür aktivlərin müəyyən edilməsi və onların dəyərinin qiymətləndirilməsi zərurətindədir. Standartda deyilir ki, qeyri-maddi aktivlər yalnız aşağıdakı hallarda tanınmalıdır:

- aktivlə bağlı gələcək iqtisadi səmərələrin müəssisəyə daxil olması ehtimalı olduqda;
- aktivin dəyəri etibarlı şəkildə ölçüldükdə.

İlkin tanınma zamanı qeyri-maddi aktivlər ilkin dəyərlə uçota alınır. Qeyri-maddi aktivlərin sonrakı qiymətləndirilməsi zamanı müəssisə əsas və ya alternativ qiymətləndirmə metodlarından istifadə edə bilər. Bu zaman seçilmiş üsul müəyyən qeyri-maddi aktivlər qrupuna aid olan bütün obyektlər üçün istifadə edilməlidir. Mühasibat uçotunda və hesabatda qeyri-maddi aktivlər ilkin və qalıq dəyəri ilə əks

etdirilir. Amortizasiya oluna bilən qeyri-maddi aktivlərin faktiki (ilkin) dəyəri onların mühasibat uçotuna qəbul edildiyi tarixə hesablanır və ƏDV istisna olmaqla, onların əldə edilməsi (yaradılması) və istifadəyə yararlı vəziyyətə salınması ilə bağlı xərclərin cəmini əks etdirir.

Təşkilatın özü tərəfindən yaradılan qeyri-maddi aktivlərin dəyəri, Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq xərclər kimi uçota alınan vergilərin məbləğləri istisna olmaqla, onların yaradılması, istehsalı ilə bağlı faktiki xərclərin cəmi kimi müəyyən edilir. Sadalanan hallarda qeyri-maddi aktivlərin ilkin dəyərinin formalaşması həm qeydiyyat zamanı, həm də vergitutma məqsədləri üçün eyni şəkildə baş verir.

Qeyri-maddi aktivlər təşkilat tərəfindən pulsuz qəbul edildikdə, ianə müqaviləsi əsasında verildikdə, onların bazar dəyəri müəyyən edilir. Nizamnamə kapitalına töhfə kimi qoyulan qeyri-maddi aktivlərin ilkin dəyəri qanunla nəzərdə tutulmuş məhdudiyyətlər nəzərə alınmaqla, bütün təsisçilər ilə razılaşma əsasında müəyyən edilir. Qeyri-maddi aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsi və köhnəlməsi hallarında mühasibat uçotunda onun dəyişdirilməsinə yol verilir.

Qeyri-maddi aktivlərin qiymətləndirilməsi üçün bir neçə yanaşma mövcuddur. Bu və ya digər yanaşmanın seçimi bazarda iqtisadi vəziyyətdən asılıdır. Qiymətləndirməyə yanaşma məqsədilə - bir neçə qiymətləndirmə metodundan istifadə olunur:

- oxşar qeyri-maddi aktivlərlə son əməliyyatlar əsasında qeyri-maddi aktivlərin bazar dəyərinin qiymətləndirilməsində müqayisəli yanaşma istifadə olunur. Metod əvəzetmə prinsipinə əsaslanır, buna görə rəasional investor müəyyən bir obyekt üçün bu obyektə eyni faydaya malik olan satın alın bilən oxşar obyektin dəyərindən artıq pul ödəməyəcək. Buna görə də oxşar obyektlərin satış qiymətləri bu obyektin dəyərinin hesablanması üçün ilkin məlumat kimi xidmət edir;

- təkrar istehsalın dəyəri müəyyən edildikdə məsrəf yanaşması. Xərc yanaşması ilə təxmin edilən dəyər bazar dəyərindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənə bilər, çünki xərclər və faydalılıq arasında birbaşa əlaqə yoxdur, buna baxmayaraq, xərc yanaşmasının əsaslandırıldığı bir çox hallar var;

- gəlir yanaşması. Qeyri-maddi aktivin dəyəri və ya qeyri-maddi aktivdə iştirak payı təxmin edilən gələcək faydaların cari dəyərinin hesablanması yolu ilə müəyyən edilir. Bu və ya digər qiymətləndirmə metodunun tətbiqi təcrübəsi müxtəlifdir, lakin deyə bilərik ki, gəlir yanaşması həm qeyri-maddi aktivlərin satıcıları, həm də alıcıları üçün daha çox üstünlük təşkil edir, çünki o, qeyri-maddi aktivlərin istifadəsindən potensial faydaların qiymətləndirilməsinə əsaslanır.

Müxtəlif qiymətləndirmə üsulları qeyri-maddi aktivin xarakterindən, gəlirin davamlılığından və xarakterindən asılı olacaq. Qeyri-maddi aktivlərin qiymətləndirilməsi və yenidən qiymətləndirilməsinə düzgün yanaşma xüsusilə böhran zamanı mühüm rol oynayır. Qeyri-maddi aktivlərin düzgün uçotu rəqiblərlə mübarizədə üstünlük kimi xidmət edə bilər. Dövriyyədən kənar aktivlərin tərkibində qeyri-maddi aktivlərin olması təşkilatın bazar dəyərini artırır, investisiya cəlbediciliyini artırır, haqsız rəqabətdən qoruyur, istehsal və kommersiya fəaliyyəti ilə bağlı xərclərin optimallaşdırılmasına kömək edir, rəqabət üstünlüyünü təmin edir. Səmərəli iqtisadiyyatı intellektual kapital olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil, onun təkmilləşdirilməsi və inkişafı yalnız davamlı elmi-texniki, innovasiya siyasəti və bilik iqtisadiyyatına keçid yolu ilə mümkündür. Elmi-texniki və yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticələrinə, eləcə də bu sahənin mütəxəssislərinə daimi tələbat olmasına baxmayaraq, elmi-texniki fəaliyyətin istifadə olunmuş nəticələrinin məhsulun məsrəflərinin formalaşmasında verdiyi töhfənin dolğun uçotu edilmir, bu da öz növbəsində dövlətin və tərtibatçıların elmi texnologiyaların maliyyələşdirilməsinə sərf etdiyi vəsaiti geri qaytarmağa imkan vermir. Qeyri-maddi aktivlərin dəyərinin obyektiv əks olunması üçün onun qiymətləndirilməsinin ən yaxşı yolunu seçmək vacibdir. Üstəlik, mühasibat uçotunda obyektlərin əksəriyyəti onların yaradılması və ya əldə edilməsi və yararlı vəziyyətə salınması xərcləri əsasında qiymətləndirilir.

Bununla yanaşı, istifadəsi bilavasitə əqli mülkiyyətin satışı ilə məşğul olan təşkilatlar üçün xüsusi maraq kəsb edən gəlir yanaşmasının üstünlüklərini də unutmamaq olmaz. Bu, ilk növbədə, bazar dəyərinin və gözlənilən gəlirin dəyərinin obyektin maya dəyərini xeyli üstələməsi ilə əlaqədardır və sonra xərc yanaşması

maraqsız olur. Qeyri-maddi aktivlərin qiymətləndirilməsi qaydasını və prosedurunu tənzimləyən, xüsusən də bazar dəyərinin müəyyən edilməsi ilə bağlı bir növ universal yanaşmanın inkişaf etdirilməsi lazım ola bilər. Yeni yanaşma məsrəf yanaşmasının elementlərini və gələcək faydaların proqnozlaşdırılan təxminlərini gəlir yanaşmasının hissələri kimi birləşdirə bilər. Qeyri-maddi aktivlər ədalətli dəyərlə qiymətləndirilə bilər. Bu cür qiymətləndirmə yalnız müvafiq aktiv növü üçün aktiv bazar mövcud olduqda mümkündür. Əksər qeyri-maddi aktivlər üçün belə bir bazarın mövcudluğu kifayət qədər problemlidir, ona görə də bu qiymətləndirmə praktikada hələ geniş istifadə olunmamışdır.

Qeyri-maddi aktivlər qiymətləndirilərkən bu obyektlərin öz dəyəri deyil, onlara olan hüququn dəyəri müəyyən edilir. Qeyri-maddi aktivlərin ilkin dəyəri adətən sabit qalır, lakin analogi qeyri-maddi aktivlərin bazar dəyərinin artım (azalma) dinamikası, eləcə də digər səbəblər, o cümlədən köhnəlmə ilə əlaqədar dəyişə bilər. Bu hallarda balans dəyərini real bazar qiymətlərinə çatdırmaq üçün obyektlərin yenidən qiymətləndirilməsi aparılır. Təşkilatın özü tərəfindən yaradılan qeyri-maddi aktivlərin dəyəri onların yaradılması, istehsalı ilə bağlı faktiki xərclərin (o cümlədən material xərcləri, əmək xərcləri, üçüncü tərəf xidmətlərinin dəyəri, patentlərin (sertifikatların) alınması ilə bağlı patent haqları) cəmi kimi müəyyən edilir. xərclərin bir hissəsi kimi uçota alınan vergilər istisna olmaqla. Qeyri-maddi aktivlərin dəyəri müəssisənin innovativ inkişafına təsir göstərə bilər. Nizamnamə kapitalına qoyulan zaman qeyri-maddi aktivlər onların pul dəyərinə əsasən uçota alınır, qeyri-maddi aktivlər isə əldə edilir. təşkilat tərəfindən pulsuz olaraq bazar dəyəri ilə müəyyən edilir. 38 №-li MUBS-a uyğun olaraq, qeyri-maddi aktivlər ilkin olaraq ilkin dəyəri ilə qiymətləndirilməlidir və standart nəzərə alınır. Fikrimizcə, ilkin olaraq qeyri-maddi aktivlər yaranıb-yaratmamasından, müstəqil şəkildə əldə edilməsindən asılı olmayaraq maya dəyəri əsasında qiymətləndirilməlidir. Qeyri-maddi aktivlərin sonrakı məsrəfləri, onların tətbiqindən standart nəticələri bərpa etmək üçün nəzərdə tutulubsa, xərc kimi tanınır. Mütəxəssislər etiraf edirlər ki, şirkətlərin qeyri-maddi aktivləri getdikcə daha bahalı aktivə çevrilir və onların real dəyəri həmişə mühasibat uçotu prinsiplərində əks oluna bilmir. Bu, xüsusilə də əsas rolunu binalar, avadanlıqlar

deyil, patentlərin, ticarət nişanlarının, müəllif hüquqlarının və maddi təcəssümü olmayan digər oxşar aktivlərin gəlirliliyi ilə oynadığı sənaye sahələrinə aiddir. Qeyri-maddi aktivlərin etibarlılığının qiymətləndirilməsində də çətinliklər yaranır, çünki bu sahədə qanunvericilik bazası geridə qalır, qiymətləndirmə standartları və prinsipləri yoxdur. Hüquqi sənədlərdə göstərilən qeyri-maddi obyektlərin əksəriyyətinin qeyri-maddi aktivlər kimi təsnifləşdirilməsi meyarlarının təhlili əsasında aşağıdakı əsas problem müəyyən edilmişdir - onların müəyyənləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi üsulları mexanizmləri yoxdur.

Qeyri-maddi aktivlər təşkilatın maddi əsası olmayan, lakin iqtisadi səmərə (gəlir) gətirən əmlakını ifadə edir ki, bura kompüter proqramları, müəllif hüquqları, lisenziyalar, patentlər daxildir. 38 №-li MHBS “Qeyri-maddi aktivlər” ilə tənzimlənən qeyri-maddi aktivlər üçün mühasibat uçotu rejimini müəyyən etmək məqsədi ilə tənzimlənir.

Bu standartlar istisna olmaqla, qeyri-maddi aktivlərin uçotu zamanı tətbiq edilir. Qeyri-maddi aktivlərə aid edilən təşkilatın mülkiyyəti olan qeyri-maddi aktivlər qeyri-maddi obyektlərin xərclərini əks etdirir. Bu aktivlər ilkin dəyərlə, amortizasiya isə ayrıca uçota alınır. Maliyyə hesabatlarında onlar ilkin dəyər, uçota alınmış amortizasiya məbləği və qiymətdən düşmə zərərləri arasındakı fərq kimi qalıq dəyəri ilə əks etdirilir. Bu obyektlərin ilkin dəyəri onların əldə olunma üsuluna uyğun olaraq müəyyən edilir.

Qeyri-maddi aktivlərin qiymətləndirilməsi metodu onların aşağıdakı əldə edilmə üsullarından asılıdır:

- ödənişli;
- mübadilə;
- dövlət subsidiyaları.

Bundan asılı olmayaraq, qeyri-maddi aktivlər ilkin olaraq ilkin dəyərlə ölçülür (Accounting Law of Azerbaijan Republic 2016).

Ödənişlə alınmış qeyri-maddi aktivlərin ilkin dəyərinin formalaşması, onların prinsipləri və komponentləri əvvəllər təsvir olunan ehtiyatların və əsas vəsaitlərin alınması ilə eynidir. Təşkilatın özü tərəfindən yaradılmış qeyri-maddi aktivlərin

maya dəyərinə istehlak edilmiş materiallar, aktivin yaradılmasında iştirak edən işçilərin əmək haqqı, bu aktivlə əsaslı şəkildə əlaqəli olan qaimə məsrəfləri və yaradılan aktivə birbaşa aid edilə bilən digər xərclərə daxildir. Təşkilat tərəfindən yaradılan qeyri-maddi aktivlərin qiymətləndirilməsi yaradılışın iki mərhələsində - tədqiqat və inkişaf mərhələsində həyata keçirilir. Birinci mərhələdə maddi aktiv tanınmır və buna görə də ölçülmür. İkinci mərhələdə qiymətləndirmə aparılır (Salahov Ə. 2014).

Deyilənləri bir misalla açıqlayaq. Tutaq ki, bir təşkilat yeni texnologiyanın istehsalata tətbiqi sistemini işləyib hazırlayır, bunun üçün birinci mərhələdə birinci maliyyə ilində yanvardan 1 iyuna kimi 3000 manat, iyunun 1-dən dekabrın 31-dək isə 5000 manat məbləğində xərc çəkilir (Accounting Law of Azerbaijan Republic, 2016).

İyun ayında təşkilat yaradılmış texnologiyanın qeyri-maddi aktivin tanınması meyarlarına uyğunluğunu əsaslandırdı. Eyni zamanda, bu texnologiyanın tətbiqindən gözlənilən xalis pul daxilolmalarının məbləği 7000 manat təşkil edib.. Bununla da, birinci maliyyə ilində yaradılmış aktivin maya dəyərinə 5000 məbləği daxil ediləcək və qeyri-maddi aktivlər üzrə balansda, birinci mərhələnin xərcləri isə cari xərclərə daxil edilərək mənfəət və zərər haqqında hesabatda əks etdiriləcəkdir. İkinci maliyyə ilində təşkilat əlavə olaraq 9000 manat i dəyərində stehsal etmişdir. Ona görə də bu qeyri-maddi aktivin dəyəri 14.000 manat olacaq (5000 + 9000) və balans hesabatında əks olunacaq (Andreea C. 2016).

Bu halda, qeyri-maddi aktivlərin tərtibi ilə bağlı məsrəflər 103 №-li “Qeyri-maddi məsrəflərlə bağlı məsrəflərin kapitalaşdırılması” hesabının debetində, sonradan mühasibat yazılışı ilə onların dəyərinin artmasına aid edilməklə uçota alınır (Həsənov E., Əlimərdanov E. 2018).

Məsələn, əgər təşkilat ədalətli dəyəri 8000 AZN təşkil edən televiziya yayımı lisenziyası alıbsa, onun qeydiyyatı üçün 1000 AZN ödəmişdir, bu halda bu aktiv ilkin olaraq 8000 AZN ədalətli dəyərlə tanınır.

Müəssisə birja vasitəsilə aktiv əldə edə bilər. Bu halda iki seçim mümkündür: 1. Bənzər olmayan aktivlə mübadilə. 2. Texniki məlumatlara və ədalətli dəyərə oxşar aktivlərlə mübadilə. Birinci halda, alınan aktiv mübadilədə verilmiş aktivin ədalətli

dəyəri üstəgəl köçürülmüş (alınmış) pul vəsaitlərinin məbləğləri (mənfi) ilə ölçülür. İkinci halda, maddi aktiv balans dəyəri ilə tanınır. Qeyri-maddi aktivlər ilkin kapitallaşmada belə qiymətləndirilir. Sonradan, qeyri-maddi aktivin ilkin tanınmasından sonra təşkilat məsrəflər hesab edilə bilən və maliyyə ili üzrə mənfəət və zərər hesabatına daxil edilən, kapitallaşdırılan, ilkin dəyərini artıraraq balans və dəyişikliklər haqqında hesabatında əks etdirilən xərclərə çıxarılır.

Eyni zamanda, xərclər aşağıdakı hallarda kapitallaşdırılır: - bu məsrəflərin aktivin ilkin müəyyən ediləndən artıq gələcək iqtisadi səmərə yaratmasına imkan verməsi ehtimal edildikdə, bu məsrəflər etibarlı şəkildə ölçülə və müvafiq aktivə aid edilə bilər. Qeyri-maddi aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsi də bazar qiymətlərinin dəyişməsi nəticəsində həyata keçirilir. Qeyri-maddi aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsi sistemi əsas vəsaitlərə bənzər şəkildə həyata keçirilir. Bununla belə, aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

- əvvəllər aktiv kimi tanınmamış qeyri-maddi aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsi;

- qeyri-maddi aktivlərin ilkin dəyərindən başqa məbləğlərdə tanınması;

- qeyri-maddi aktivin uçotunun təşkilinin faydalı istifadə müddəti.

Eyni zamanda, müəyyən faydalı istifadə müddəti olan qeyri-maddi aktivlərin qeyri-müəyyən müddətə amortizasiya olunmaması əsas götürülür.

Qeyri-maddi aktivlərin amortizasiya edilən məbləği xidmət müddəti ərzində sistemə əsasda bölüşdürülməlidir. Hər bir dövr üçün amortizasiya tanınır.

əgər:

a) aktivin faydalı istifadə müddətinin sonunda üçüncü tərəfin satın almaq öhdəliyi mövcud deyilsə;

b) aktiv bazar mövcuddur: - qalıq dəyəri həmin bazara istinad etməklə müəyyən edilə bilər. Məsələn, qeyri-maddi aktivin balans dəyəri 4500 manatdırsa, İstismar müddəti 3 il və ləğv etmə dəyəri 900 man, Amortizasiya məbləği 3600 man olacaq (Ələkbərov Ə.Ə. 2017).

Düz xətt üzrə amortizasiya metodu tətbiq edildikdə, amortizasiyanın düzgünlüyü istifadə edilən amortizasiya metodundan asılıdır. Qeyri-maddi aktivin

istismar müddətinin əvvəlində amortizasiya ayırmalarının məbləği düz xətt üzrə amortizasiya metodundan istifadə edildikdən daha çoxdur. Amortizasiyanın məbləği dəyişməz qaldıqda. Amortizasiya ayırmalarının ikiqat azaldılması metodunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, amortizasiya ayırmalarının məbləği qeyri-maddi aktivin dövrün əvvəlindəki balans dəyərini düz xətt əsasında hesablanmış ikiqat amortizasiya normasına vurmaqla müəyyən edilir.

Beləliklə, nümunəmizə görə, illik amortizasiya dərəcəsi 100% olacaq: 3 il = 33,3%, ikiqat məbləği $33,3\% \cdot 2 = 66,6\%$ olacaqdır. Bu halda amortizasiya ayırmalarının məbləği $4500 \cdot 66,6\% = 2997$ manat, İkinci ildə: balans dəyəri $(4500 - 2997) = 1500 - 66,6\% = 777$ man., üçüncü ildə isə $1500 - 777 = 723 \cdot 66,3 = 477$ manat olacaqdır.. İllik rəqəmlərin cəmi metodundan istifadə edərkən amortizasiya dəyərini məbləği amortizasiya olunmuş dəyərin hər növbəti il üçün azalan hissəyə vurulması yolu ilə müəyyən edilir ki, bu da qalan illərin sayının illərin cəminə bölünməsinə bərabərdir.

Qeyri-maddi aktivlərin tanınmasının dayandırılması ilə əlaqədar maliyyə nəticəsi xaricdən əldə olunan xalis gəlirlə seçilir. Qeyri-maddi aktivlərin müəssisəyə daxil olması müxtəlif ilkin sənədlərlə sənədləşdirilir. Növlərdən asılı olaraq, onların spesifik xüsusiyyətlərinə görə. Torpaq sahələrindən, təbii sərvətlərdən istifadə hüquqlarının əldə edilməsi və yerləşdirilməsi onlardan istifadə hüququna dair şəhadətnamələrlə, kompüterlər üçün proqram təminatının qəbulu və yerləşdirilməsi isə proqram təminatı işlərinin qəbulu aktı ilə rəsmiləşdirilir.

Qeyri-maddi aktivlərin qəbulu ilə bağlı bütün sənədlərdə aşağıdakı rekvizitlər əks olunur:

- obyektin adı, onun ətraflı təsviri;
- ilkin dəyəri;
- köhnəlmə məbləği (əgər obyekt əvvəllər istismarda olubsa);
- istifadə qaydası;
- istismar müddəti.

Qeyri-maddi aktivlərin analitik uçotu standart formada analitik uçot kartlarında və ilkin sənədlər əsasında doldurulan 17 №-li çıxarışda aparılır. Kartlar xüsusi

inventarlarda qeydə alınır. Qeyri-maddi aktivlərin analitik uçotu kartında aşağıdakı məlumatlar var:

- qeyri-maddi aktivlər obyektinin tam adı və təyinatı;
- onun ilkin dəyəri, amortizasiya normaları;
- obyektin istifadəyə verildiyi sənədin nömrəsi və tarixi;
- əldə olunma mənbələri və onun qısa təsviri və digər göstəricilər.

Ödəniş müqabilində əldə edilmiş qeyri-maddi aktivlərin qəbulu və yerləşdirilməsi 101 №-li “Qeyri-maddi aktivlər” - 531 №-li “Malsatanlara və podratçılara qısamüddətli kreditör borcları” hesabının dəyəri ilə tərtib edilir.

Qeyri-maddi aktivlərin xaric edilməsi, qeyri-maddi aktivlər obyektinin xaric edilməsinin səbəblərini, onların ilkin dəyərini, amortizasiya məbləğini, xidmət müddətini əks etdirən təhvil, silinmə aktları, təsisçilərin, səhmdarların yığıncaqlarının protokolları ilə sənədləşdirilir.

İstifadəyə verilmiş qeyri-maddi aktivlərin silinməsi Dt hesabında yerləşdirilməklə həyata keçirilir. Sonrakı qiymətləndirmə iki qiymətin ən aşağı təxmini ilə aparılır.

Səhmlərin nağd şəkildə ödənilməsi ilə əldə edilməsi mühasibat yazılışı ilə tərtib edilir. Səhmlər bazar qiymətindən baha başa gəlir, sonra məbləğdən artıq bir qeyd aparılır.

2.2. Torpaq, bina və avadanlıqların qiymətləndirilməsi və təşkili problemləri

Aktiv kimi tanınan torpaq, tikinti və avadanlıq obyektləri mühasibat uçotunda onların faktiki alış dəyəri ilə ölçülür ki, bu da MHBS-16 və MUBS-7-yə əsasən ödənilmiş pul vəsaitlərinin ekvivalentlərinin məbləğini və digər ödənişlərin ədalətli dəyərini bildirir. Bu, alış qiyməti, idxal rüsumları, geri qaytarılmayan vergilər, göndərmə, daşıma və quraşdırma xərcləri və onların işlək vəziyyətə gətirilməsi ilə bağlı xərclərdən ibarətdir. Bu dəyər tarixi maya dəyəri ilə tanınır. İlk dəyər, təşkilata daxil olan zaman əsas vəsaitlərin mühasibat uçotuna qəbul edildiyi smetadır. Bu ilkin dəyər əsas vəsaitlər xaric edilənə və yenidən qiymətləndirilənə qədər uçota alınır. Ödənişlə alınmış və təşkilatın özü tərəfindən tikilmiş əsas vəsaitlərin ilkin dəyəri əlavə dəyər vergisi və digər ödənilmiş vergilər istisna olmaqla, onların istismara verilməsinə qədər alınması, təhvil verilməsi, quraşdırılması ilə bağlı faktiki xərclərdən ibarətdir. Pulsuz qəbul edilmiş əsas vəsaitlərin ilkin dəyəri obyektin uçotunun aparıldığı vaxtda (tarixdə) onların cari bazar dəyəridir. Təsisçilərin töhfələri kimi nizamnamə kapitalına daxil edilmiş əsas vəsaitlərin ilkin dəyəri təşkilatın təsisçiləri tərəfindən razılaşdırılmış dəyər müəyyən edilir. Əsas vəsaitlərin ilkin dəyəri bəzən onların hazırkı dəyərinə uyğun gəlmir ki, bu da bazar iqtisadiyyatı şəraitində qiymətləndirmənin mühüm şərtlərindən və prinsiplərindən biridir. Əsas vəsaitlərin real dəyərini əks etdirmək üçün bərpa dəyərindən istifadə olunur. O, bir neçə il əvvəl istehsal edilmiş əsas fondların müasir elmi-texniki tərəqqi şəraitində təkrar istehsal oluna biləcəyi maya dəyərini müəyyən edir.

Başqa sözlə, əsas vəsaitlərin bərpa dəyəri təşkilat tərəfindən mövcud əsas vəsaitlərin dəyişdirilməsi üçün alınması üçün bu anda ödənilməli olan pul məbləği ilə ifadə edilir. Əsas vəsaitlərin bərpa dəyəri ilə yenidən qiymətləndirilməsi hökumətin və ya təşkilatın uçot siyasətinə uyğun olaraq qərarı ilə həyata keçirilir. Əvəzetmə dəyəri onların hesabat ilinin əvvəlində indeksləşdirilməsi və ya sənədləşdirilmiş bazar qiymətləri ilə yenidən hesablanması yolu ilə yenidən qiymətləndirilməsi ilə müəyyən edilir. İlk dəyər də xarici bazar şəraitinin təsiri nəticəsində dəyişir. Həmin dəyişim bazar qiymətlərində dəyişikliklərdir. Bu təsir

mühasibat uçotunda həm də əsas vəsaitlər və qeyri-maddi aktivlərlə yanaşı, maliyyə qoyuluşları və ehtiyatlara şamil edilən əvəzətmə dəyəri ilə onların yenidən qiymətləndirilməsi vasitəsilə də əks olunur. Buna görə də, onun tətbiqi tezliyinə, əhatə dairəsinə əsaslanan və bazar şəraitindən asılı olaraq cari bazar dəyəri kimi təyin olunan bu xərc həm də əvəzləmə dəyəri adlanır. Qiymətləndirmənin tətbiqi təkcə vəsaitlərin mühasibat uçotunda ilkin əks etdirilməsi ilə bağlı deyil, həm də vəsaitlərin istifadə olunduğunu, nəticədə onların hazırkı dəyərinin aşkar edilməsi faktını əks etdirmək məqsədi daşıyır. bazar dəyərinin dəyişməsi faktı.

Mühasibat uçotunda vəsaitlərdən istifadə faktı istehsal dövrlərində çoxşaxəli iştirak edən və 12 aydan çox uzun müddət ərzində müəyyən iqtisadi səmərə verən əmək vasitələrinə münasibətdə istifadə olunan qalıq dəyərin tətbiqi yolu ilə həll edilir (Əbdülhəsənov T.T. 2016).

Eyni zamanda, köhnəlmə kimi istehsal olunan məhsulların maya dəyərinə keçirərək dəyərini itirirlər. Təşkilatlar bu amortizasiyanı uçota alır və bu itirilmiş dəyəri istehsal xərclərinə daxil etməklə kompensasiya edirlər. Əsas vəsaitlərin ilkin və ya bərpa dəyəri və köhnəlməsi ilə dəyərsizləşmə itkisi arasındakı fərq əsas vəsaitlərin vəziyyətinin iqtisadi təhlili üçün istifadə olunan qalıq dəyəridir. Bu təxminlərə əlavə olaraq, ləğv edilən əsas vəsaitlərə qalıq dəyər tətbiq edilir. Bu, istismar müddətinin sonunda əsas vəsaitlərin və onun istifadəyə yararlı ehtiyat hissələrinin, materialların yığılmasının mümkün satış xərclərini əks etdirir.

Əsas yanaşma ondan ibarətdir ki, əsas vəsaitlər köhnəlmə və dəyərsizləşmə itkiləri çıxılmaqla, ilkin dəyəri ilə təqdim edilir. Əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsi o şərtlə həyata keçirilir ki, ödənilmiş məbləğ, yəni xalis satış dəyəri onun balans dəyərindən aşağı düşür. Bu halda, əsas vəsaitlərin köhnəlməsi məbləği bu hesabat dövrü üçün xərc kimi tanınır.

Məqbul alternativ yanaşma, torpaq, tikili və avadanlıqlar köhnəlmə və sonradan yığılmış dəyərsizləşmə itkiləri çıxılmaqla onların balans dəyəri üçün əsas olan ədalətli dəyerdə yenidən qiymətləndirilir. Bu halda, balans dəyərinin artması DТ сч mühasibat yazılışı ilə kapital ehtiyatlarının formalaşması kimi əks olunur.

Əvvəllər mənfəət və zərər haqqında hesabatda yenidən qiymətləndirilmiş aktivin amortizasiyası zamanı yalnız köhnəlmənin yenidən qiymətləndirmədən artıq hissəsi tanınır. Bu halda, əvvəllər tanınmış yenidən qiymətləndirmə 331 N-li “Yenidən qiymətləndirmə ehtiyatı” hesabından silinir.

Bu o deməkdir ki, əgər birinci istifadə ilinin sonunda 30.000 manata bərabər olan aktivin ilkin dəyəri 200 manat artmış və onun bazar qiyməti (əvəzetmə dəyəri) 302.000 manat olmuşdursa, bu əlavə qiymətləndirmə üçün mühasibat yazılışı verilir. Deyildiyi kimi, əvvəllər yenidən qiymətləndirilmiş aktivin amortizasiyası zamanı yalnız köhnəlmənin yenidən qiymətləndirmədən artıq məbləği tanınır. Nəticə etibarilə, 175 manatlıq son qiymət artımı birinci ilin yenidən qiymətləndirməsindən 200 manat, ikinci ilin qiymətindən 180 manat, ümumilikdə (200 manat-180 manat) = 200 manat artıqlaması hesabına ödənilir. Eyni zamanda, məsrəflərə silinəcək endirimin məbləği “Sair əməliyyat məsrəfləri” hesabında, endirimlər təbii fəlakətlər nəticəsində baş verdikdə isə 761 №-li “Fövqəladə xərclər” hesabında əks etdirilə bilər. Aktivdən istifadənin dördüncü ilində onun bazar qiyməti 210 manat artıbsa, bu halda birinci ildə hesablanmış ehtiyat 200 manat sonrakı iki ildə endirim hesabına tam istifadə olunduqda və bu məbləğ tamamilə 44 №-li “Yenidən qiymətləndirmə ehtiyatı” hesabından silindikdə, yenidən qiymətləndirmə aktivin istifadəsinin ikinci və üçüncü illərində köhnəlməsi nəticəsində yaranan itkilərin ödənilməsinə aid ediləcək və 155 manat məbləğində xərcə aid ediləcək. 801 №-li “Cəmi mənfəət (zərər)” hesabının debeti və bu yenidən qiymətləndirmənin qalan hissəsi (210-155 manat) = 55 manat mühasibat yazılışında əks etdiriləcək yenidən qiymətləndirmə ehtiyatının formalaşmasına yönəldiləcək: 111 “Torpaq, tikili və avadanlıq”ın debeti üzrə 30 055 manat olacaq. . Bu aktivin balans dəyəri hesablanmış amortizasiya və dəyərsizləşmə zərərləri çıxılmaqla 30,055 təşkil edəcək, bizim nümunəmizə görə, bu hesabat tarixində bunlar mövcud deyil. Aktivin dəyərsizləşməsindən zərərlər istifadənin üçüncü ilinin sonuna uçota alınmış və 801 №-li “Məcmu mənfəət (zərər)” 155 manat məbləğində hesabın debetində əks etdirilmiş 155 manat təşkil etmişdir ki, bu barədə hesabat tərtib edilərkən üçüncü il, aktivin əvəzetmə (ədalətli) dəyərindən (bazar qiymətindən) çıxılmalı idi.

112 №-li “Torpaq, tikili və avadanlıqlar - Köhnəlmə” hesabının krediti üzrə uçota alınan amortizasiyaya gəlincə, o, həm də aktivin balans dəyərini etibarlı şəkildə müəyyən etmək və hesabatda əks etdirmək üçün istifadə edilir. Bu vəziyyətdə iki tənzimləmə üsulu istifadə olunur. Birinci üsulda amortizasiya amortizasiya çıxılmazdan əvvəl aktivin balans dəyərindəki dəyişikliyə mütənasib olaraq yenidən qiymətləndirilir. Bu halda, yenidən qiymətləndirmədən sonra aktivin balans dəyəri onun yenidən qiymətləndirilmiş dəyərində uyğun olmalıdır (Cəfərov X. 2019).

Tutaq ki, obyektin ilkin dəyəri 30000 manat, hesablanmış amortizasiya isə 5000 manatdır. Yenidən qiymətləndirmədən sonra aktivin balans dəyəri 35 000 manat olmalıdır.

Yenidən qiymətləndirmədən əvvəl aktivin qalıq dəyərini müəyyən edək ki, bu da $30.000 \text{ manat} - 500 \text{ manat} = 25.000 \text{ manat}$ olacaq.

Yenidən qiymətləndirmə nəticəsində aktivin qalıq balans dəyərində dəyişmə əmsalı, yenidən qiymətləndirmədən əvvəl balans dəyərində qalıq dəyərində nisbəti kimi müəyyən edilir: $35.000 \text{ manat} : 25.000 \text{ manat} = 1.4$

Aktivin ilkin dəyəri, yenidən qiymətləndirmədən sonra $30.000 \text{ manat} \times 1.4 = 42.000 \text{ manat}$ olacaq.

Bu mütənasibliqlə yığılmış amortizasiyaya düzəlişlər edilir ki, bu da: $5000 \text{ manat} \times 1.4 = 70.000 \text{ manat}$ təşkil edir.

Bu düzəliş əsasında yenidən qiymətləndirmədən sonra aktivin balans dəyəri belə olacaq: $42.000 \text{ manat} - 7.000 \text{ manat} = 35.000 \text{ manat}$.

İkinci üsul amortizasiya hesabını əsas vəsaitlər hesabına bağlamaq üsuludur. Eyni zamanda, obyektin ilkin dəyəri azalır və qalıq dəyərində çatdırılır.

Əsas vəsaitlər hesabının debeti üzrə daxil olan 25 000 manat aktivin qalıq dəyəri 10 000 manat fərqlə onun 35 000 manat yenidən qiymətləndirilmiş (əvəz edilmiş) dəyərində çatdırılır. Yenidən qiymətləndirmə ehtiyatı aparılır, mühasibat uçotu verilir. Amortizasiyaya məruz qalan əvəzetmə dəyəri, yığılmış amortizasiya və amortizasiya çıxılmaqla oxşar yeni aktivin dəyəridir.

2.3. Maliyyə aktivlərinin qiymətləndirilməsi və uçotu metodologiyasının problemlərinin xüsusiyyətləri

Təşkilatın maliyyə aktivlərinin qiymətləndirilməsi müəyyən bir xüsusiyyətə malikdir. Maliyyə aktivləri müəssisə üçün gəlir əldə etmək üçün tanınan vəsaitlərdir. Təşkilatın maliyyə aktivlərinə aşağıdakılar daxildir:

- maddi, qeyri-maddi aktivlər və xidmətlər hesabına ödənilən borclar istisna olmaqla, kassada olan pul vəsaitləri, banklar, çeklər, veksellər, istiqrazlar, digər borc qiymətli kağızları;

- qarşı tərəflərin maliyyə aktivləri tərəfindən ödənilməli olan mal və xidmətlər üzrə debitor borcları; - kredit və maliyyə icarəsi müqavilələri üzrə debitor borcları;

- başqa təşkilatdan pul vəsaitlərini və ya digər maliyyə aktivlərini tələb etmək üçün müqavilə hüququ olan aktivlər;

- potensial əlverişli şərtlərlə maliyyə alətlərini başqa təşkilatla mübadilə etmək üçün müqavilə hüququ olan aktivlər.

Maliyyə aktivlərinə aşağıdakılar aid edilmir:

- qeyri-maddi aktivlər, əsas vəsaitlər və ehtiyatlar; - verilmiş avanslar, qısamüddətli icarə, əmtəə fyuçers müqavilələri üzrə debitor borcları;

- qeyri-müqavilə xarakterli digər məcburi ödənişlər üzrə debitor borcları (vergi ödənişləri üzrə);

- maliyyə aktivlərinin spesifik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onun bir təşkilatda formalaşması digər şirkətdə maliyyə öhdəliklərinin formalaşmasına gətirib çıxarır.

Maliyyə aktivləri və maliyyə öhdəlikləri birlikdə “maliyyə aləti”ni təşkil edir. Buradan belə nəticə çıxır ki, “maliyyə alətləri” mürəkkəb anlayışdır və onun tərkib hissələrini həm maliyyə aktivləri, həm də maliyyə öhdəlikləri təşkil edir. Maliyyə öhdəlikləri müqavilə münasibətindən yararır və pul vəsaitlərinin ödənilməsini, digər maliyyə aktivlərinin başqa şirkətlərə ötürülməsini tələb edir. Bunlara həmçinin potensial əlverişsiz şərtlərlə maliyyə alətlərinin mübadiləsinə dair müqavilələr də daxildir.

Maliyyə öhdəliyi - müqavilə üzrə öhdəlik var:

- pul vəsaitlərini və ya digər maliyyə aktivlərini başqa şirkətə vermək;
- Maliyyə öhdəliyi həm də ilkin dəyərlə, yəni alınan məbləğin ədalətli dəyəri

ilə ölçülür (Barry E., Jamio E. 2017).

Ümumiyyətlə, maliyyə alətinin ədalətli dəyəri (maliyyə aktivləri və maliyyə öhdəlikləri) aşağıdakı hallarda kifayət qədər yüksək ehtimalla müəyyən edilir:

- açıq bazarda maliyyə alətinin dərc olunmuş qiyməti olduqda;
- maliyyə alətinin müstəqil reyting agentləri tərəfindən təyin edilmiş reytingi var;
- maliyyə aləti məqbul qiymətləndirmə modelinə malikdir, modelin ilkin məlumatları aktiv bazarlardan gəlir;

- Maliyyə aktivinin və ya maliyyə öhdəliyinin ədalətli dəyəri bir və ya bir neçə ümumi qəbul edilmiş metoddan istifadə etməklə müəyyən edilə bilər (məsələn, pul vəsaitlərinin hərəkətinin diskontlaşdırılması).

Eyni zamanda, digər təşkilatlardan alınmış qiymətli kağızların ilkin dəyəri qiymətli kağızların nominal dəyərindən və satıcıya verilmiş mükafat məbləğindən ibarət alış dəyərindən ibarət olan qiymətli kağızların alınması ilə bağlı bütün faktiki xərclərin cəmlənməsi yolu ilə müəyyən edilir.. Alınmış qiymətli kağızlar cari bazar dəyəri ilə uçota qəbul edilir. Nizamnamə kapitalına qoyuluşlar hesabına qoyulan qiymətli kağızlar təsisçilər tərəfindən razılaşdırılmış qiymətlə uçota qəbul edilir. Maliyyə aktivlərinin əldə edilməsi üzrə faktiki məsrəflər 225 N-li “Pul vəsaitlərinin ekvivalentləri” hesabının debetində əks etdirilir. Bu hesabın debetində qeyd olunan onların alınması üzrə faktiki məsrəflər ilə nominal dəyər arasındakı fərq amortizasiyaya məruz qalır. Eyni zamanda, faktiki xərclər nominal dəyərindən az və ya ondan artıq olduqda bir çox variantlar mümkündür. Birinci variantda fərq təşkilatın maliyyə gəliri, ikincidə isə maliyyə xərcləridir. Bu fərq amortizasiya yolu ilə ödənilir və maliyyə aktivinin tarixi dəyərini təşkil edən faktiki xərclər nominal dəyərə gətirilir. Maliyyə aktivlərinin amortizasiyasının mahiyyəti illik tanınma yolu ilə alış və nominal dəyər arasındakı fərqi amortizasiyası şərti ilə onların alış dəyərini nominal hissəyə çatdırmaqdan ibarətdir (Andreea C. 2016).

Alış dəyəri nominal dəyərdən azdırsa, alış və nominal dəyər arasındakı fərq kimi amortizasiyaya məruz qalan məbləğ onun alış dəyərinə əlavə edilir və maliyyə

gəliri hesab edilir. Bu məbləğin müəyyən hissəsini hər il maliyyə aktivinin ilkin dəyərində daxil etməklə onun amortizasiya olunmuş ilkin dəyəri formalaşır, hər il balansda əks etdirilir və ödəmə müddətinin sonunda maya dəyəri fərqinə çatdırılır. Aktivin nominal dəyəri, bir tərəfdən, digər tərəfdən, fərqin məbləğinin ödənilməsindən əldə edilən maliyyə gəlirinin məbləği ilə formalaşır.

Eyni zamanda, təşkilat, mühasibat uçotu siyasətinə uyğun olaraq, illik amortizasiya edilmiş məbləğ (xərclər) hesabına kapital ehtiyatı, yenidən qiymətləndirmə ehtiyatı yarada bilər. Yenidən qiymətləndirmə ehtiyatının formalaşması və onun istifadəsi kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabatda əks etdirilir. Maliyyə alətlərinin yenidən qiymətləndirilməsi onların növlərinə görə müxtəlif şəkildə həyata keçirilir. Bununla belə, satış üçün saxlanılan və ümumilikdə ticarət üçün saxlanılan maliyyə aktivləri ədalətli dəyərlə yenidən ölçülür. Ödəmə tarixinə qədər saxlanılan investisiyalar və şirkətdən dəyərlə yenidən ölçülür. Bu və ya digər metodun tətbiqi onun təşkilatın iqtisadi maraqlarını necə təmin etməsindən və onun uçot siyasəti ilə müəyyən edilməsindən asılıdır. Effektiv faiz metodundan istifadə etməklə maliyyə aktivlərinin yenidən qiymətləndirilməsi alış qiyməti nominaldan (çox olduqda çıxılmaqla) alış və nominal məbləğ arasındakı fərqin orta illik məbləğindən az olduqda hər il əlavə edilməklə aktivin ilkin dəyərini dəyişdirilməsindən ibarətdir.

Bu məqsədlə məbləğ bu məbləğin ləğv edilməsinə (amortizasiyaya) məruz qaldığı illərin sayına bölünür. Orta illik məbləğ hər il aktivin ilkin dəyərində əlavə edilir (çıxılır), bu da onun hesabat tarixinə amortizasiya olunmuş ilkin dəyərini müəyyən edir və hesabatlarda bu dəyərdə əks etdirilir. Tutaq ki, təşkilat nominal dəyəri 120 ton olan 80 ton manat istiqraz alıb. Alqı-satqı ilə nominal dəyər arasındakı fərqin 5 il ərzində ləğv edilməsi (amortizasiyası) şərti ilə, aktivin (istiqrazın) ilkin dəyəri hər il ona orta illik köhnəlmə məbləğinin artırılması (azaldılması) yolu ilə amortizasiya edilir. Orta illik amortizasiya. Orta illik amortizasiya məbləği (120 ton manat-80 ton manat): $5 = 8000$ manat olacaq. İlkin olaraq (birinci hesabat ilində) balansda tanınacaq istiqrazın alış dəyərində bərabər ilkin dəyəri 80 min manat təşkil edəcəkdir.

Davamında hesabat illərində 5 il ərzində, ilk ildə maliyyə hesabatlarında əks edilən aktivin amortizasiya edilmiş dəyəri 80 min man. hər il 8000 manat artacaq və 40 min manata bərabər olan nominal və alış dəyəri arasındakı fərq tam olaraq onun ilkin (alış) dəyərində aid ediləcək və tam amortizasiya olunmuş ilkin məbləğ kimi son hesabat ilində 120 min manat təşkil edəcəkdir.

Beləliklə, ödəmə müddəti ərzində (5 il) bərabər şəkildə illik amortizasiya olunmuş xərclər ilkin alış (ədalətli) dəyərə daxil edilir, aktivin amortizasiya olunmuş ilkin dəyərini və beş ildən sonra istiqrazların nominal dəyərini tam təşkil edir. (Ələkbərov Ə.Ə. 2017).

Cədvəl 2: Effektiv faiz metodundan istifadə etməklə amortizasiya xərclərinin hesablanması (birbaşa amortizasiya)

İllər	Gələn xərc	İllik amortizasiya məbləği	Çıxan xərc
Birinci	80000	8000	88000
İkinci	88000	9000	96000
üçüncü	96000	8000	104000
Dördüncü	104000	8000	112000
Beşinci	112000	8000	120000

Mənbə: Barry E., Jamio E. 2017 məlumatları əsasında tərtib edilmişdir.

Effektiv faiz dərəcəsi metodu təşkilatın orta illik gəlirlilik faizini amortizasiya dərəcəsi kimi tətbiq etməyə əsaslanır və buna uyğun olaraq illik amortizasiyanın məbləği müəyyən edilir. Aktivin amortizasiya olunmuş maya dəyərində daxil edilməlidir. Məsələn, tutaq ki, 80 min manata alınan təşkilatdan sıfır kuponlu, nominal dəyəri 128 841 manat olan istiqrazların beş il ərzində ödənilməsi gözlənilir. Alınan istiqraz üzrə təşkilatın daxili illik gəlirlilik dərəcəsi 10% təşkil edir. Bu üsula əsasən, aktivin ilkin dəyərindən (amortizasiya xərcləri) amortizasiya ediləcək illik məbləğ onun alış (ilkin) dəyərini 10%-nə bərabər olan 80 ton man aktivin orta illik gəlir faizi əsasında müəyyən edilir. Alış qiyməti nominaldan yüksək olduqda 9 çıxılmaqla 8000 man amortizasiya olunmuş xərcləri 80 ton man. ilkin dəyərində

əlavə etməklə, növbəti hesabat ilinin balansında tanınacaq maliyyə aktivinin amortizasiya olunmuş ilkin dəyərini müəyyən edirik.

80 ton man.+ 8 ton man.=88 min manat,

Sonrakı hesablamaları cədvəl 2-də verilmişdir.

Cədvəl 3: Effektiv dərəcə metodundan istifadə etməklə amortizasiya xərclərinin hesablanması

İllər	Gələn xərc	İllik amortizasiya məbləği	Çıxan xərc
Birinci	80000	8000	88000
İkinci	88000	8800	96800
üçüncü	96800	9680	106480
Dördüncü	106480	10648	117128
Beşinci	117128	11713	128841

Mənbə: Barry E., Jamio E. 2017 məlumatları əsasında tərtib edilmişdir.

Göründüyü kimi, bu üsulla amortizasiya olunmuş məsrəflər birinci variantda olduğu kimi aktivin amortizasiya olunmuş ilkin dəyərinə daxil ediləcək vahid, bölüşdürülmüş məbləqlə deyil, əldə edilmiş aktivin rentabellik faizinə əsasən müəyyən edilir. Maliyyə aktivinin ilk ildə ilkin alış dəyərinə, sonrakı illərdə isə daxil olan yenidən qiymətləndirilmiş amortizasiya dəyərinə əlavə edilən təşkilat və beləliklə, hesabat ilinin amortizasiya olunmuş dəyərinin maliyyə hesabatlarında əks etdiriləcəyi seçilir.

Müvafiq olaraq, keçən ilin amortizasiya olunmuş dəyəri maliyyə aktivinin nominal dəyəridir. Qeyri-maddi aktivin uçotunun təşkilinin əsas meyarı onun faydalı istifadə müddətidir. Eyni zamanda, müəyyən faydalı istifadə müddəti olan qeyri-maddi aktivlərin qeyri-müəyyən müddətə amortizasiya olunmaması əsas götürülür. Qeyri-maddi aktivlərin amortizasiya olunan məbləği xidmət müddəti ərzində sistemə əsasda bölüşdürülməlidir. Hər bir dövr üçün amortizasiya xərcləri mənfəət və zərər haqqında hesabatda tanınır. Müəyyən faydalı istifadə müddəti olan aktivin amortizasiya olunan dəyəri onun balans dəyərindən qalıq dəyəri çıxıldıqdan sonra müəyyən edilir.

Məsələn, qeyri-maddi aktivin balans dəyəri 4500 manatdırsa. İstismar müddəti 3 il və ləğvetmə dəyəri 900 manat, Amortizasiya məbləği 3600 man olacaq. tutulma 3600 olacaq: $3 = 1200$ manat və 100 manatdan aylıq tutulma nəzərdə tutulur.

Hesablanmış amortizasiyanın düzgünlüyü istifadə edilən amortizasiya metodundan asılıdır. Burada iki metoddan istifadə olunur - amortizasiya ayırmalarının iki dəfə azaldılması metodu (ikiqat dərəcə metodu) və illik rəqəmlərin cəmlənməsi üsulu (illərin cəmi metodu). Onlardan istifadə edildikdə, qeyri-maddi aktivin istismar müddətinin əvvəlində amortizasiya ayırmalarının məbləği düz xətt üzrə amortizasiya metodundan istifadə edildikdən daha çoxdur. Amortizasiyanın məbləği dəyişməz qaldıqda. Amortizasiya ayırmalarının ikiqat azaldılması metodunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, amortizasiya ayırmalarının məbləği qeyri-maddi aktivin dövrün əvvəlindəki balans dəyərini düz xətt əsasında hesablanmış ikiqat amortizasiya normasına vurmaqla müəyyən edilir.

Beləliklə, nümunəmizə görə, illik amortizasiya dərəcəsi 100% olacaq: 3 il = 33,3%, ikiqat məbləği $33,3\% \cdot 2 = 66,6\%$ olacaqdır.

Bu halda amortizasiya ayırmalarının məbləği $4500 \cdot 66,6\% = 2997$ manat, İkinci ildə: balans dəyəri $(4500 - 2997) = 1500 - 66,6\% = 777$ man., üçüncü ildə isə $1500 - 777 = 723 \cdot 66,3 = 477$ manat olacaqdır. İllik rəqəmlərin cəmi metodundan istifadə edərkən. amortizasiya dəyərinin məbləği amortizasiya olunmuş dəyərin hər növbəti il üçün azalan hissəyə vurulması yolu ilə müəyyən edilir ki, bu da qalan illərin sayının illərin cəminə bölünməsinə bərabərdir. Bizim nümunəmizdə amortizasiya olunan məbləğ $4500 - 900 = 3600$ m, illərin sayı isə $3 + 2 + 1 = 6$ -dır. Beləliklə, birinci ildə amortizasiya ayırmalarının məbləği $3600 \cdot 3/5 = 1800$ manat təşkil edəcəkdir. İkinci ildə $3600 \cdot 2/6 = 3600 \cdot 0,33 = 1198$ manat. üçüncü ildə $3600 \cdot 1/6 = 3600 \cdot 0,166 = 588$ manat. 3 il ərzində cəmi amortizasiya haqqı $1800 + 1198 + 588 = 3586$ manat.

Qeyri-maddi aktivlərə aşağıdakı hallarda xitam verilməlidir:

- a) sərəncam verildikdə;
- b) onun gələcək fəaliyyətindən iqtisadi səmərə gözlənilmədikdə.

Qeyri-maddi aktivlərin tanınmasının dayandırılması ilə əlaqədar maliyyə nəticəsi xaricdən əldə olunan xalis gəlirlə aktivin balans dəyəri arasındakı fərq şəklində müəyyənləşdirilir. Qeyri-maddi aktivlərin müəssisəyə daxil olması müxtəlif ilkin sənədlərlə sənədləşdirilir.

Torpaq sahələrindən, təbii sərvətlərdən istifadə hüquqlarının əldə edilməsi və yerləşdirilməsi onlardan istifadə hüququna dair şəhadətnamə, kompüterlər üçün proqram təminatının qəbulu və yerləşdirilməsi, proqram təminatının hazırlanması işlərinin qəbulu aktı tərtib edilir. Digər sənədlər də tərtib olunur - protokollar, patentlər, lisenziyalar və s.

Ödəniş müqabilində əldə edilmiş qeyri-maddi aktivlərin qəbulu və yerləşdirilməsi 101 №-li “Qeyri-maddi aktivlər” UDt hesabı ilə - 531 №-li “Malsatanlara və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları” CT hesabının dəyəri ilə tərtib edilir.

Pulsuz qəbul edilmiş və dövlət orqanından subsidiya kimi alınan qeyri-maddi aktivlər naqillər vasitəsilə tərtib edilir. Amortizasiya hesablamaları vasitəsilə onların ilkin dəyəri istehsal məsrəflərinə daxil edilməklə tədricən ödənilir. İstehsal məsrəflərinə daxil edilən aylıq amortizasiya məbləği mühasibat uçotu ilə Dt hesabı 202 “İstehsal məsrəfləri” hesabı Qeyri-maddi aktivlər üzrə yığılmış amortizasiya və qiymətdəndüşmə zərərləri 102 № standart tərtib ediləcək.

102 №-li hesab üzrə qeyri-maddi aktivlərin köhnəlməsi üzrə əməliyyatların sintetik uçotu 13 №-li jurnal-orderdə aparılır Qeyri-maddi aktivlərin xaric edilməsi müxtəlif səbəblərdən baş verir. Belə ki, ayrı-ayrı obyektlər digər hüquqi və fiziki şəxslərə satıla, digər əmlak növlərinə dəyişdirilməsi, gəlirli əmlakın itirilməsi, əvəzsiz olaraq başqa müəssisə və təşkilatlara, fiziki şəxslərə verilməsi nəticəsində sərəncama verilə bilər. Qeyri-maddi aktivlərin xaric edilməsi, qeyri-maddi aktivlər obyektinin xaric edilməsinin səbəblərini, onların ilkin dəyərini, amortizasiya məbləğini, xidmət müddətini əks etdirən təhvil, silinmə aktları, təsisçilərin, səhmdarların yığıncaqlarının protokolları ilə sənədləşdirilir.

İstifadəyə verilmiş qeyri-maddi aktivlərin silinməsi Dt hesabında yerləşdirilməklə həyata keçirilir.

Uzunmüddətli maliyyə aktivlərinin (qiymətli kağızların) qiymətləndirilməsi üsulları müxtəlifdir. Onlar ilkin olaraq bütün aktivlər kimi ilkin dəyərle qiymətləndirilir. Sonradan onlar portfel əsasında ən aşağı qiymətləndirmə əsasında yenidən qiymətləndirilmiş dəyərle qiymətləndirilir. Səhmlərə investisiyanı qiymətləndirərkən iki anlayışı - təsir və nəzarəti nəzərə almaq vacibdir. Təsir investor şirkətin nəzarət etmək qabiliyyətidir.

Əgər sərmayə qoyan şirkət öz səhmlərinin 20%-dən azına sahibdirsə, o zaman onun sərmayə qoyulmuş şirkətə təsiri və nəzarəti yoxdur. Buna əsasən səhmlərin maya dəyəri ilə qiymətləndirilməsi metodundan istifadə edilir. Əgər şirkət investordursa, lakin nəzarəti yoxdur və səhmlərin 20-dən 50%-ə qədərinə sahibdirsə, investisiya qoyulmuş şirkət assosiasiya olunmuş şirkət adlanır.

Bu konsepsiyada təşkilatlar konsolidə edilmiş maliyyə hesabatlarını hazırlayırlar. Səhmlərin 20%-ə qədər alınmasının birinci variantı ilə, təsir olmadıqda nəzarət yoxdur, uçot maya dəyəri metodu ilə aparılır və alınmış pay (alınmış investisiya) uçot xəttində əks etdirilir. Bu üsuldan istifadə edildikdə, ən aşağı qiymətləndirmə qaydasına riayət etmək məcburidir və dividendlərin alınması mənfəət və zərər hesabatında əks etdirilir.

Eyni zamanda, investisiyalar ilkin olaraq balans hesabatında maya dəyəri ilə tanınır və sonradan investisiya edilmiş şirkətin xalis mənfəətində investorun payı ilə artırılır, zərərin payı və alınan dividendlərin payı ilə azaldılır.

Bu halda investor təşkilatı və sərmayə qoyulmuş şirkət vahid konsolidasiya edilmiş hesabatlar tərtib edir, aktivlər, öhdəliklər, gəlirlər və xərclər təkrarlanan maddələr aradan qaldırılmaqla ümumiləşdirilir. Baş şirkət xalis aktivlərin 100%-ni alırsa, o zaman mühasibat yazılışında əks olunur (Əbdülhəsənov T.T. 2016).

III FƏSİL. KORONAVİRUS (COVID-19) PANDEMİYASI DÖVRÜNDƏ İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN AKTİV VƏ ÖHDƏLİKLƏRİNİN ƏDALƏTLİ DƏYƏRLƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ HESABATDA ƏKS ETDİRİLMƏSİ

3.1. Bank kreditlərinin və borclarının qiymətləndirilməsi və uçotunun təşkili problemləri

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bazar şəraitinin daim dəyişdiyi bir şəraitdə öz mənbələri - səhm mükafatının nizamnamə kapitalı, bölüşdürülməmiş mənfəət və kapital ehtiyatları hesabına dövriyyə aktivlərinin (bəzən hətta dövriyyədən kənar aktivlərin) formalaşması qeyri-kafi olur. Buna əsaslanaraq, təşkilatlar təşkilatın müəyyən hüquqi və fiziki şəxslər qarşısında öhdəliklərini təşkil edən toxumlanmış (cəlb edilmiş) mənbələrdən istifadə edirlər. Vəsaitlərə bank kreditləri, kreditor kimi çıxış edən digər təşkilatlardan alınan kreditlər, kreditorlar və podratçılara olan borclar, müvafiq ayırmalar üzrə büdcəyə və qeyri-büdcə qurumlarına olan borclar, habelə fiziki şəxslərə - əsasən əmək haqqı üzrə işçilərə borclar cəlb olunur.

Təchizatçılara borc kimi inventarların formalaşdırılması və ya torpaq obyektlərinin, binaların, avadanlıqların alınması üçün alınan kredit birbaşa onların cari hesabının kreditinə verilə bilər ki, bu da tərtib edilir: Dt 531 "Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları" Kt sc. 501 "Qısamüddətli bank kreditləri" Kredit təşkilatın mühasibat yazılışları ilə formalaşan digər kreditor öhdəliklərinin ödənilməsi üçün istifadə edilə bilər: Dt 539 N-li "Digər qısamüddətli kreditor borcları" Kt hesabı 501 Nö-li "Qısamüddətli bank kreditləri" Mühasibat yazılışı ilə təşkilatın büdcəyə borcunu ödəmək üçün kredit verilə bilər: Dt hesabı 521 "Vergi öhdəlikləri" Kt. 501 Nö-li "Qısamüddətli bank kreditləri" hesabı törəmə müəssisələr tərəfindən borcun ödənilməsi üçün kredit götürülə bilər ki, bu da aşağıdakı ünvana göndərilməklə sənədləşdirilir: Dt hesabı 532 "Törəmə (asılı) müəssisələrin qısamüddətli kreditor borcları" Kt hesabı 501 "Qısamüddətli bank. kreditlər" Eyni şəkildə digər kreditor borclarının ödənilməsi üçün verilən kreditin göstərişi ilə müvafiq hesabların debetinə yazılır. Müəssisələr qısamüddətli kreditləri

aşağıdakı məqsədlər üçün alırlar: - inventarların əldə edilməsi; 501 N-li hesabda " Qısa müddət bank kreditləri" ayırd etmək məqsədi ilə milli və xarici valyutada qəbul edilir. Analitik uçot kreditlərin növləri, onları vermiş banklar və fərdi kreditlər üzrə aparılır. Kredit, əsasən, təşkilatın mühasibat yazılışı ilə rəsmiləşdirilən hesablaşma hesabına manatla və ya xarici valyutada nağd şəkildə qəbul edilməlidir. 223 "Banklarda hesablaşma hesabları" Kt 401 "Uzunmüddətli bank kreditləri" Kt 501 "Qısamüddətli bank kreditləri" Kredit müqaviləsinin şərtlərinə uyğun olaraq kredit üzrə faizlərin ödənilməsinin aşağıdakı variantları mövcuddur ki, hər ay, kreditin qaytarılması zamanı həyata keçirilə bilər. Kreditlər üzrə hesablanmış faizlərin məbləği və ödənilməsi kreditin təyinatından asılı olaraq mühasibat uçotunda əks etdirilir. Dövriyyədən kənar aktivlərin əldə edilməsi ilə bağlı kreditlər istisna olmaqla, alınmış bank kreditləri üzrə faizlərin ödənilməsi xərcləri məhsulun, görülən işlərin və göstərilən xidmətlərin dəyəri daxil olmaqla, istehsal xərclərinə daxil edilir.

Əməliyyat mühasibat uçotunda əks olunur: Dt 202 "İstehsal xərcləri" alınan kreditlərin aktuallığından asılı olaraq: Kt 401 "Uzunmüddətli bank kreditləri" Kt 501 "Qısamüddətli bank kreditləri" Eyni zamanda, qeyri-maddi aktivlərin və torpaq obyektlərinin, tikili və avadanlıqların əldə edilməsi üçün kreditin, faizlərin və s. alınması ilə bağlı xərclər hər ay alış xərclərinin kapitallaşdırılmasına daxil edilir və əldə edilmiş qeyri-maddi aktivlərin uçotunda aşağıdakılar yerləşdirilməklə əks olunur: D- t 101 "qeyri-maddi aktivlərlə bağlı xərclərin kapitallaşdırılması" Kt 501 "Qısamüddətli bank kreditləri" Kt s 401 "Uzunmüddətli bank kreditləri" Aylıq faiz ödənişləri və onların öz hesabına ödənilməsi ilə təşkilatın bank qarşısında öhdəlikləri azalır. 84 Vergitutma məqsədlərindən asılı olaraq, müəssisə tərəfindən hesablanmış faizlər yalnız onlar faktiki ödənildikdən sonra xərclərə daxil edilir. Şirkət krediti vaxtında qaytara bilmədikdə, bu halda bank məbləği kredit müqaviləsində müəyyən edilmiş əlavə faizlər alır. Vaxtı keçmiş kreditlər üzrə faizlər müəssisənin öz vəsaiti mənbələri hesabına ödənilir və D-t elanı ilə sənədləşdirilir.

501. Uzunmüddətli kreditlər əsaslı qoyuluşların həyata keçirilməsi məqsədi ilə verilir. Uzunmüddətli kredit verərkən bank girov və ya zəmanət müqaviləsi tərtib edir. Ödənilmiş kreditlərin məbləği üçün nağd pul hesabları ilə müxabirləşir.

Vaxtında ödənilməyən bank kreditləri ayrıca uçota alınır. Alınmış kreditlər üzrə faizlər onların yığılması ilə mühasibat uçotunda əks etdirilir və D-t mühasibat yazılışında əks etdirilir. Ödəniş mənbələrinin uçotu üçün hesablarla 103. Hesablanmış faiz məbləğləri ayrıca uçota alınır. Uzunmüddətli kreditlərin analitik uçotu aparılır: Kredit növləri üzrə onları vermiş banklar üzrə Fərdi kreditlər üzrə Uzunmüddətli kreditlərin uçotunda ən böyük çətinlik faizlərin təyin edilməsi prosedurudur.

Alınmış uzunmüddətli kreditin məbləğinin qaytarılması, onlar üçün faizlərin ödənilməsi mühasibat yazılışında əks etdirilir: Dt 401 Kt 223 Kreditin başqa bir növü kommersiya kreditidir və bir təşkilatdan digərinə verilən kreditlər kimi müəyyən edilir. Bir təşkilatdan (borc verəndən) digərinə borcalan adlanan kreditlərin verilməsi kredit müqaviləsi əsasında həyata keçirilir. Kredit müqaviləsinə uyğun olaraq, bir tərəf (borc verən) pul və ya ümumi xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilmiş digər əşyaları digər tərəfin (borcalanın) mülkiyyətinə verir, borcalan isə borc verənə eyni miqdarda pulu (kredit) qaytarmağı öhdəsinə götürür. məbləği) və ya onun aldığı və keyfiyyəti ilə eyni miqdarda olan digər əşyalar. Təşkilatlar arasında kredit müqaviləsi məbləğindən asılı olmayaraq yazılı şəkildə bağlanır.

Kreditor müqavilə ilə müəyyən edilmiş məbləğdə və qaydada borc alandan kreditin məbləğinə görə faiz alır. Müqavilədə faizlərin məbləği ilə bağlı şərtlər olmadıqda, onların məbləği borcalanın borcun məbləğini ödədiyi gün mövcud bank faiz dərəcəsi ilə müəyyən edilir. Təşkilat. Faizlərin ödənilməsi şərti ilə alınmış kredit, xərcləri əhatə edir, 731 N-li "Sair əməliyyat xərcləri" hesabında, ehtiyatların vaxtından əvvəl ödənilməsi üçün alınmış borc vəsaitləri üzrə faizlər istisna olmaqla, 217 N-li hesabın debetində uçota alınır.

Digər qısamüddətli debitor borcları, maddi dəyərlər alındıqdan sonra faizlərin sonrakı hesablanması təşkilatın əməliyyat xərclərinə aid edilir. Təşkilatın borc vəsaitləri üzrə faizlərin ödənilməsi üçün xərcləri, investisiya aktivlərinin formalaşmasında istifadə olunur, 103 və 113 N-li "məsrəflərin kapitallaşdırılması" hesablarına daxil edilir. Investisiya aktivləri obyektləri istismara verildikdən sonra ödənilən faizlər 731 N-li "Sair əməliyyat xərcləri" hesabına hesablanır.

Amortizasiya olunmayan investisiya aktivinin formalaşması ilə bağlı alınmış borclar üzrə məsrəflər bu aktivin ilkin dəyərinə daxil edilmir, lakin əməliyyat xərclərinə daxil edilir. Mənfəət vergisinin hesablanması məqsədilə borc vəsaitləri üzrə faizlər xərc kimi tanınır və mənfəət və zərər hesabında əks etdirilir. Analitik uçot kreditorlar və kreditin ödəmə müddəti tərəfindən aparılır.

Son illər dünyada baş verən proseslər bank işinin məzmununa ciddi təsir göstərir. 2019-cu ilin dekabr ayının sonunda Çinin Uhan əyalətində başlayan və bütün dünyanı əhatə edən Covid-19 pandemiyası insanların sağlamlığına və iqtisadi həyatına dağıdıcı təsir göstərir. Risk təkcə iqtisadi və ya maliyyə riski deyil, həm də insan sağlamlığı üçün riskdir. Pandemiya işsizliyə, inflyasiyanın artmasına, büdcə və ödənişlərdə tarazlığın pozulmasına, iqtisadi inkişafın ləngiməsinə və xarici maliyyə problemlərinə səbəb olur. Pandemiyanın iqtisadiyyata mənfi təsirini azaltmaq üçün ölkələr müxtəlif monetar, fiskal və digər siyasət tədbirləri həyata keçirirlər. Azərbaycanda Covid-19 pandemiyasına ilk yoluxma halı 28 fevral 2020-ci ildə, ilk ölüm halı isə 12 mart 2020-ci ildə qeydə alınıb..

Məlumdur ki, Covid-19 pandemiyasının yaratdığı problemlər və onun iqtisadiyyata təsiri ilə bağlı müzakirələr hələ uzun müddət davam edəcək. Onun virusla nə edəcəyi hələ məlum deyil. İqtisadi tədbirlər pandemiya dan dəyən ziyanı azaltmağa çalışır. Pandemiyanın təsirini azaltmaq üçün görülən bəzi tədbirlər, məsələn, küçə gəzintilərinə qadağa, sosial məsafə, karantin, təcrid tədbirləri və s. ictimai həyatı və iqtisadiyyatı ləngidir. Bu da cəmiyyətdə maddi itkilərə səbəb olur. Koronavirusun (COVID-19) yayılması səbəbindən dünyada iqtisadi vəziyyət qeyri-sabit idi. İnfeksiyanın yayılması müxtəlif ölkələrdə ictimai sağlamlıq riskləri yaratmış, dünyanın iqtisadi və siyasi həyatında mühüm dəyişikliklərə səbəb olmuş və iqtisadiyyatın bütün sahələrinə təsir etmişdir. Turizm sektorundakı ağır vəziyyət, neftin qiymətinin düşməsi, bütün dünyada həm istehsalın, həm də istehlakın azalması iqtisadiyyatı tamam başqa vəziyyətə salıb. Təbii ki, COVID-19 pandemiyasının Azərbaycanda bank kreditlərinə təsiri hesab edilən iqtisadiyyatın bank sektoruna da bu amillərin təsiri qaçılmazdır, bu proses bütövlükdə Azərbaycan iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərmişdir. .

Covid-19 pandemiyası tələb və təklifə müxtəlif yollarla təsir etdi. Artan ölüm halları, virusa yoluxma qorxusu, küçə qadağaları və iş yerlərinin bağlanması kimi amillər insanların psixologiyasına və iqtisadi rifahına mənfi təsir göstərmişdir. Sosial aktivliyin azalması ilə xidmət sektorunda bir çox sahələr geriləməyə başladı. Davamlı iqtisadi tənəzzül zamanı bank kreditlərinin həcmi azala, əhəlinin kreditlərə ehtiyacı azala bilər. Önümüzdəki illərdə virusla bağlı risklərin artması kreditləşmə fazasının pozulmasına səbəb ola bilər.

Kommersiya banklarının sabitliyi o deməkdir ki, bank qarşısına qoyduğu strateji hədəflərə çatmaq üçün həm xarici, həm də daxili amillərin müsbət və ya mənfi təsiri altında mövcud iqtisadi şəraitdə tarazlığa nail ola bilər və bunu uzun müddət davam etdirə bilər.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində kredit kommersiya krediti və bank krediti şəklində olur. Onlar iştirakçıların tərkibinə, kreditləşdirmə obyektlərinə, faiz dərəcələrinə və fəaliyyət sahələrinə görə fərqlənirlər. Kommersiya kreditində sahibkarlar qiymətli əşyalarını bir-birinə uzadılmış müddətlə satırlar.

Bank krediti banklar və ya özəl kredit təşkilatları tərəfindən borcalanlara verilən pul kreditidir. Bank kreditinin obyektı pul kapitalıdır. Bank krediti kommersiya kreditindən geniş fəaliyyət spektrinə malikdir, çünki istiqamət, müddət və məbləğlə bağlı heç bir məhdudiyyət yoxdur.

Bank krediti (bundan sonra kredit) bağlanmış müqaviləyə uyğun olaraq qaytarılmalı, müəyyən müddətə (uzadılma hüququ ilə) təminatlı və ya girovsuz müəyyən məbləğə verilən kreditdir (Həsənov E., Əlimərdanov E. 2018: s.56-65).

İstənilən öhdəlik, zəmanət, zəmanət, borc qiymətli kağızlarının endirimi və ya faizlə alınması, habelə bu şərtlərlə müqavilə üzrə istənilən formada verilmiş vəsaitin qaytarılmasını tələb etmək üçün hər hansı digər hüquqlar da kredit anlayışına aiddir.

Qanunda göstərildiyi kimi, kreditlər girovlu və ya girovsuz verilir. Ödəniş qrafiki kreditin verildiyi vaxt müəyyən edilir. Burada ən vacib məqam faizlərin ödənilməsidir. Borclu kredit məbləğini və faiz dərəcəsinin hesablanmasından əldə etdiyi məbləği qaytardıqda kreditin ödənilməsi qrafikin müəyyən müddəti var. Bu mənada bütün kreditləşmə prosesi faiz dərəcəsinə asılıdır. Bank krediti kreditin

əsas formasıdır. Kredit münasibətlərinin subyektləri təsərrüfat təşkilatları, əhali, dövlət və bankların özləridir.

3.2. Təchizatçılar və podratçılar qarşısında öhdəliklərin tanınması və uçotu

Təşkilatın tədarükçülər və podratçılar qarşısında alınan dövriyyə edilir. Təchizatçılar və podratçılar qarşısında öhdəliklər hüquqi öhdəliklərə aiddir, çünki onlar əmtəə və maddi sərvətlərin alıcının ünvanına göndərilməsindən sonra və bu anda, habelə görülən işlərdən və göstərilən xidmətlərdən sonra yaranır. Buna əsasən, bu öhdəlik hüquqi öhdəliklərə xas olan istehsalat hadisələri ilə bağlıdır. Bundan əlavə, yaranan bu öhdəlik, sonradan, aktivin gələcək təhvil verilməsini, təchizatçının hesab-fakturasının ödənilməsini, bu öhdəliklərin xas xüsusiyyətlərini ehtiva edir. Bu öhdəlik, alıcı gələcək faydalarını itirsə belə, məcburi yerinə yetirilməli olması ilə xarakterizə olunur. Beləliklə, tədarükçülər qarşısında öhdəliklər təşkilata onun qarşısında öhdəliklərinin məcburi şəkildə yerinə yetirilməsini qoyur, bundan alıcı alıcı ilə satın alınan mallar hesabına müqavilə bağlayarkən diqqətli olmalıdır, çatdırılma müddəti və çeşidi. Təchizatçılar və podratçılarla hesablaşmalar onlar mal və materialları göndərdikdən, işləri yerinə yetirdikdən və ya xidmətlər göstərdikdən sonra həyata keçirilir. Təchizatçıların ödəniş tələbi ilə təqdim olunan hesab-fakturaya uyğun olaraq, mühasibatlıq şöbəsində aşağıdakı yazılış aparılır 201 “İnventar” To sch 531 “Malsatanlara və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları”. Malsatan və podratçılar ödəniş tələbi hesabına ƏDV-nin məbləğini daxil edir və alıcı tərəfindən 241 N-li “Əvəz edilmiş əlavə dəyər vergisi” hesabının debeti və 531 N-li “Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları” hesabının krediti üzrə əks etdirilir. Malsatanlara olan borcların ödənilməsi 531 N-li “Malsatanlara və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları” hesabının debetində və 223 N-li “Banklarda hesablaşma hesabları” hesabının kreditində əks etdirilir. Təchizatçılara borcların ödənilməsi üzrə mühasibat uçotunun aparılması qaydası tətbiq edilən ödəniş formalarından asılı olaraq həyata keçirilir. Göstərilən hesablamalara əlavə olaraq 531 N-li “Malsatanlara və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları” hesabında alınmış əmlaka görə avans ödənişləri, məzənnə fərqləri və öhdəliklərə

xitam verilir. Eyni zamanda, 223 N-li “Banklarda hesablaşma hesabları” ssudasından 531 N-li “Malsatanlara və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları” hesabının Dt-si üzrə verilmiş avanslar nəzərə alınır. Alınmış əmlak (işlər, xidmətlər) üzrə məzənnə fərqləri də məzənnə fərqlərinin dəyərindən asılı olaraq digər gəlir və xərclər kimi 531 və 223 N-li hesablarda əks etdirilir. Öhdəliklərə xitam verilməsi qarşılıqlı tələblərin əvəzləşdirilməsi, novasiya, borcun yerləşdirilməsi, hüquqi şəxsin ləğvi yolu ilə həyata keçirilə bilər. Qarşılıqlı tələblərin əvəzləşdirilməsi zamanı öhdəliklərə xitam verilməsi 531 N-li “Malsatanlara və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları” Dt hesabında və 211 N-li “Alıcıların və müştərilərin qısamüddətli kreditor borcları” hesabında əks etdirilir. Bir borcun bağışlanması əslində bir hədiyyə növüdür. Borcun bağışlanmış məbləği digər gəlirlərdir və 531 N-li “Malsatanlara və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları” Dt hesabında və 611 N-li “Sair əməliyyat gəlirləri” hesabında əks etdirilir.

Yeniliklər nəticəsində öhdəliklərin dayandırılması sintetik hesablarda əks olunmayan bir öhdəliyin digəri ilə əvəz edilməsidir, analitik uçotda qeydlər mühasibat yazılışında əks olunur: Dt 531 “Malsatanlara və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları.” 611 “Digər əməliyyat gəlirləri”. Təşkilatın ləğvi və məhdudiyət müddəti başa çatmış kreditor borclarının silinməsi nəticəsində öhdəliklərə xitam verilməsi 531 N-li “Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları” Dt hesabında və 611 N-li hesabında əks etdirilir

Kreditor borclarının keçmiş məhdudiyət müddətinə görə silinməsi inventarlaşdırmanın nəticələrinə, yazılı əsaslandırma və əsaslandırma əmrinə və təşkilat rəhbərinin əmrinə əsasən həyata keçirilir. Mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılması zamanı bank çıxarışları əsasında alıcılar və təchizatçılarla hesablaşmaların uçotu üçün istifadə olunan hər bir hesab üzrə sintetik və analitik uçotun maşınqramları tərtib edilir. Ümumilikdə və ayrı-ayrı təchizatçılar üçün analitik kontekstdə alıcılar və təchizatçılarla hesablaşmaların uçotu. Analitik uçot yalnız tədarükçülər və podratçılar kontekstində deyil, ayın və hesabat dövrünün sonunda öhdəliklərin qalığını çıxmaqla, öhdəliklərin yaranması, onların ödənilməsi

anında qurulur. Analitik uçotun belə təşkili sistemi təşkilatın tədarükçülər və alıcılar qarşısında öhdəliklərinin vaxtında ödənilməsinə nəzarəti təmin edir.

3.3. Vergi öhdəliklərinin uçotu problemləri

Pandemiya ilə əlaqədar tətbiq edilən karantin rejimi dövründə qeyri-formal sektorda çalışan vətəndaşlar təbii olaraq qeyri-şəffaf gəlir mənbəyini itiriblər. Belə bir vəziyyətdə dövlət qeyri-formal sektorda çalışan işçilərin uçotunu və sosial müdafiəsini təmin edirdi.

Belə ki, karantin dövründə işsiz kimi qeydiyyatda olan 600 min vətəndaşa yaşayış minimumu (190 manat) məbləğində birdəfəlik müavinət verilib. Digər tərəfdən, pensiya, müavinət və təqaüd alan 2 milyon nəfərin ödənişlərinin davamlılığı təmin edilir.

Son illərdə mövcud qanunvericilik bazası təkmilləşdirilmiş, qeyri-rəsmi məşğulluğun qarşısının alınmasına yönəlmiş bir sıra normativ hüquqi aktlar qəbul edilmişdir. Dövlət başçısının Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Məşğulluq haqqında” qanunda və “2020-2025-ci illər üçün Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsinə dair Tədbirlər Planı”nda layiqli əməyin yaradılması, formal məşğulluğa keçid tədbirlərində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Görülən tədbirlərin səmərəliliyini artırmaq üçün respublikanın şəhər və rayonlarında fəaliyyət göstərən məşğulluğun təşviqi üzrə yerli əlaqələndirmə komitələri ilə sıx əməkdaşlıq əlaqələri yaradılmışdır. 2018-ci il yanvarın 1-dən qüvvəyə minmiş “İşsizlikdən sığorta haqqında” Qanuna əsasən yaradılmış İşsizlikdən Sığorta Fondu aktiv məşğulluq tədbirlərinin sayının və həcmnin artırılmasına imkan verib. Nəticədə 2018-ci ildə özünüməşğulluq proqramı çərçivəsində 7267 nəfər işlə təmin olunub. Ötən il proqramda iştirak edənlərin sayı 10352 nəfər olub.

Ölkənin iqtisadi fəal əhalisinin 5 milyondan çox olmasına baxmayaraq, məşğul əhalinin tərkibində muzzla işləyənlərin xüsusi çəkisi 32 faiz təşkil edir. Bu o deməkdir ki, iqtisadi fəal əhalinin yalnız üçdə birinin əmək müqaviləsi var. Bu, çox aşağı rəqəmdir. Mütəxəssislərin hesablamalarına görə, əmək münasibətlərinin qeyri-

formallaşması səbəbindən ildə 1,5-2 milyard manat sosial sığorta vəsaiti dövriyyədən kənar qalır.

Vergi yükünün optimallaşdırılması məqsədilə Vergi Məcəlləsinə edilən dəyişikliklərlə qeyri-neft sektorunda və özəl sektorda uzunmüddətli gəlir vergisi güzəştləri tətbiq edilib. Hər 1000 manata 140 manat endirim. Eyni zamanda, sosial yığımların strukturu və işəgötürənlə işçi arasında sosial ödənişlərin nisbəti dəyişib. 12,5 və 10,5 əmsallarına əsaslanan yeni sosial yığım modeli tətbiq edilib. Bu zaman işçinin sosial müdafiə xərcləri artsa da, gəlir vergisi çıxılmaqla gəliri artır. Aparılan islahatlar nəticəsində qeyri-formal sektorun səviyyəsi aşağı düşəcək, sahibkarların əmək münasibətlərinin rəsmiləşdirilməsinə iqtisadi marağı artacaq.

Dəyişikliyin vacib məqamlarından biri sosial və vergi gəlirlərinin konsolidasiyasıdır. Bunun Vergilər Nazirliyinə həvalə edilməsi vacibdir. İstər gəlir vergisinin, istər məcburi sosial sığorta haqlarının, istərsə də işsizlikdən sığorta ödənişlərinin vergi orqanı vasitəsilə “bir pəncərə” prinsipi əsasında tənzimlənməsi daha səmərəli görünür. Bu siyasət bu sahədə rüsumların yığılmasını asanlaşdıracaq, hesabatlılığı təmin edəcək və bu prosesə nəzarətin effektivliyini artıracaq. İşəgötürən mülki-hüquqi müqavilənin bağlanması maraqlı olmayacaq, çünki əmək müqaviləsi onun üçün daha sərfəlidir və o, gəlir vergisinə cəlb edilmir. Bu, həm də işçiyə normal əmək haqqı ödəməyə və onu verməyə imkan verəcək.

Fəaliyyət göstərənlər rəsmi məşğulluğa marağını çoxaltmağa görə 2019-cu il yanvarın 1-dən neft-qaz sektorunda fəaliyyət göstərməyən fiziki şəxslər və qeyri-dövlət sektorunda çalışan vergi ödəyiciləri aylıq gəlirləri müəyyən edilmiş məbləğdən artıq olmadıqda gəlir vergisindən azad edilir. 8 min manat Sığorta haqları kimi maliyyə miqdarı işçilər aralığında optimal şəkildə bölüşdürülür. Ölkə üzrə sadələşdirilmiş vergi dərəcəsi 2 faiz müəyyən edilib. Beləliklə, öz-özünə işləyənlər kateqoriyasından bərbər, ofisiant, dərzi, çəkməçi və s. Fərdi fəaliyyətlə məşğul olan fiziki şəxslər üçün stabil vergi nəzərdə tutulur.

Qeyri-formal iş üçün inzibati tədbirlərlə yanaşı, təbliğat və maarifləndirmə tədbirləri də önəm kəsb edir. Azərbaycan bu sahədə sosial tərəfdaşlarla Beynəlxalq Əmək Təşkilatı arasında sıx əməkdaşlıq qurub. Ötən il ərzində paytaxtda və

regionlarda qeyri-rəsmi məşğulluğun qarşısının alınmasına həsr olunmuş 60-dan artıq yazılı material, 80-ə yaxın süjet, 10 sosial çarx, 20-dən çox plakat edilərək kütləvi məlumat vasitələrində yayılıb. İctimai yerlərdə əmək müqaviləsinin köməyini təbliğ edən fərqli mesajlar asılmış, 50 mindən artıq buklet tərbirləndirilərək paylanmışdır.

Vətəndaş cəmiyyəti institutlarının tədris prosesinə cəlb edilməsi bu işin səmərəsini artırır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurası, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi ilə birgə qeyri-hökumət təşkilatlarının 2020-ci il və bəzi layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün qrant müsabiqəsi elan edib. mövzular qeyri-rəsmi məşğulluğa həsr olunub.

Eyni zamanda, Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası ilə son illər Bakıda və regionlarda qeyri-rəsmi məşğulluğun azaldılması ilə bağlı 11 konfrans və seminar keçirib. Bu tədbirlərdə 1000-dən çox həmkarlar ittifaqı fəal iştirak etmişdir. BƏT-in “Qeyri-formal iqtisadiyyatdan formal iqtisadiyyata keçid haqqında” 204 nömrəli Təvsiyəsinin tələblərinin yerinə yetirilməsi, qeyri-rəsmi məşğulluğun qarşısının alınmasında həmkarlar ittifaqlarının rolu, qeyri-formal sektorun qeydiyyata zamanı vergi güzəştlərinin tətbiqi, qeyri-formal sektor ləğv edildikdə pensiya təminatı, sağlamlıq sığortası və d. suallar hadisələrin mövzusu oldu.

Qeyri-rəsmi işlərin aradan götürülməsi istiqamətində edilən nəticələrə səbəb olub. Əmək müqaviləsi bildirişi altsisteminə əsasən, ötən ilin sonunda qüvvədə olan əmək müqavilələrinin sayı 153 min ədəd artaraq 1 milyon 554 min 420-yə çatıb. Yeni əmək müqavilələrində ən çox artım topdan və pərakəndə ticarətdə (28 min 83 nəfər), emal sənayesində (14 min 112 nəfər) müşahidə olunub.

Prezidentin müvafiq sərəncamları ilə minimum əməkhaqqı 93 faiz, digər mühüm sosial tədbirlər isə qeyri-rəsmi məşğulluğun azalmasına müsbət təsir göstərmiş, 3 faiz artmışdır ki, bunun da 39 faizi özəl sektorda, 45 faizi isə dövlət sektorundadır. Orta əmək haqqı da 52 faiz artıb: 2017-ci il aprelin 1-dən 2020-ci il yanvarın 1-dək əmək müqaviləsi bildirişi 276 444 artıb.

Tədbirlər Planı”nda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin icrası cari ilin birinci yarısında da davam etdiriləcəkdir ki, bu da əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsinə töhfə verir. həyat səviyyəsinin təmin edilməsində daha ciddi nəticələrin əldə edilməsi.

Belə ki, 2020-ci ilin birinci yarısında əmək müqaviləsi ilə işləyənlərin sayı 107 272 nəfər artaraq 2020-ci il iyulun 1-nə 1 661 692 nəfər olub. İlin əvvəlindən özəl sektorda əmək müqavilələrində artım 110 min təşkil edib. Komissiya yaradıldıqdan indiyədək işçilərin sayı 386 min 573 nəfər və ya 30,3 faiz artıb.

2017-ci ildən bəri əmək müqavilələrinin sayında ən böyük artım topdan və pərakəndə ticarət, tikinti, dövlət idarəetməsi və müdafiə, eləcə də emal sənayesində müşahidə olunub.

2020-ci il iyulun 1-i vəziyyətinə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun fərdi uçot sistemində qeydiyyatda olan sığortaolunanların sayı cari ilin birinci yarısında 235 836 nəfər və ya 6 faiz təşkil edib, sığorta edənlərin sayı isə 5 faiz artaraq 93 520 nəfər və ya 6 .

Həmçinin, 2020-ci il iyulun 1-i vəziyyətinə dövlət qeydiyyatına alınmış fəal fərdi sahibkarların sayı cari ilin əvvəli ilə müqayisədə 61 721 nəfər və ya 15,2 faiz artaraq 465 917 nəfər olub.

2020-ci ilin 6 ayı ərzində sadələşdirilmiş verginin sabit məbləğdə ödənilməsi barədə qəbz almış sabit vergi ödəyicilərinin sayı cari ilin əvvəli ilə müqayisədə 4,5 faiz artaraq 9607 nəfər olub.

Bu dövrdə İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən qeyri-rəsmi məşğulluğun qarşısının alınması məqsədilə aparılan yoxlamalar nəticəsində əmək müqaviləsi bağlamadan müəyyən edilmiş işçilərin sayı 1552 nəfər, pozuntulara görə tətbiq edilmiş maliyyə sanksiyalarının məbləği isə müəyyən edilib. 2 944 000 manata qədər.

Monitorinqi Mərkəzi tərəfindən bu ilin 6 ayında qeyri-formal məşğulluq sahəsində yoxlanılan şəxslərin sayı 522 nəfər, 33 nəfər olub. . pozuntular müəyyən edilib.

Lakin əmək bazarında böyük problemlər olduğundan elə sahələr var ki, onları əmək müqaviləsi ilə rəsmiləşdirmək mümkün deyil. Məsələn, evdə bir neçə günlük

işlə təmin edən, iş funksiyası uzunmüddətli olmayan insanlar var və bu, mülki hüquq müqaviləsi ilə tənzimlənmişdir. Bu insanlar evdə və müxtəlif yerlərdə müvəqqəti işlər görürlər. Məsələn, evdə və ya bağçada santexnik və ya suvaqçı ilə 3-4 günlük müqavilə bağlamaq çox çətindir. Ailə təsərrüfatlarının üzvü olan fiziki şəxslərlə müqavilə bağlamaq da hüquqi cəhətdən çətindir. Belə halların həlli üçün müəyyən vaxt lazımdır. Bununla belə, hazırda əmək bazarının iştirakçıları kimi “kölgə iqtisadiyyatı”nın əsas iştirakçıları olan ticarət, tikinti, xidmət və digər müxtəlif fəaliyyət növlərini vergiyə cəlb etmək mümkündür və bu prosesin tənzimlənməsi vacibdir (https://audit.gov.az/Upload/Files/2019/Palata_illik_hesabat_2020.pdf).

Bəzi xarici ekspertlərin fikrincə, ölkədə əmək qabiliyyətli əhəlinin təxminən 50-60 faizi qeyri-formal məşğulluqda çalışır. Təbii ki, rəqəmləri düzəltmək lazımdır. Qeyri-rəsmi işçilər haqqında dəqiq statistikanın olmaması bu kateqoriyaya kimin aid olduğunu dəqiq müəyyən etməyi çətinləşdirir.

Xəritə elektron informasiya sistemlərindən toplanmış məlumatlar əsasında yaradılmışdır.

Bu il dünyanı bürüyən yeni koronavirus (COVID 19) pandemiyası dünyanı dövlət xərclərini yenidən düşünməyə vadar edib.

Ölkələr Argentina, Braziliya, Meksika, Əfqanıstan, Albaniya, Əlcəzair, Banqladeş, Butan, Myanma, Kolumbiya, Burkina Faso, Cape Verde, Honduras, Yamayka, Papua, qüvvədə olan “2020-ci il üçün Dövlət Büdcə Qanunu”na əlavə və dəyişikliklərlə Yeni Qvineya, Niger, Nigeriya, Malta, Bolqarıstan, Estoniya, Latviya, Finlandiya, Fransa, Almaniya, Yaponiya, Cənubi Koreya, Tayland, Yeni Zelandiya, Gürcüstan, Bəhreyn, İraq, Oman Kipr, İsrail, Türkiyə, Litva BVF, AİB və Dünya Bankının kreditləri Tacikistan Avropa İttifaqının Avropa Komissiyası tərəfindən fors-major hallarda fiskal intizam norması (büdcə kəsiri norması) Hesablama Palatası tərəfindən aşağıdakılar əsasında qruplaşdırılır. Bu zaman bir məqama diqqət yetirmək lazımdır. Avropa Komissiyası Avropa İttifaqı daxilində büdcə kəsiri ilə bağlı intizam normasını tətbiq etməyi öhdəsinə götürən avrozona üzv dövlətlərində büdcə balansı normasının icrasını dayandırır. Eyni zamanda, bu ölkələr öz qanunvericiliklərində Avropanın maliyyə intizamının dayandırılması

prinsipini təsbit ediblər. Fransa, İtaliya və Portuqaliya kimi bir sıra ölkələrdə ölkə qanunvericiliyi Avropa normalarına uyğunlaşdırıldığı üçün bu proses avtomatik olaraq baş verdi. Bəzi digər ölkələrdə bu qaydanın dayandırılması ölkə qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş xüsusi şərtlərlə mümkündür, ona görə də parlamentin qərarı ilə bu qurumun fəaliyyəti dayandırılıb. Buna misal olaraq Almaniya Federativ Respublikasını göstərmək olar.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Ədalətli dəyər bazar iştirakçıları arasında könüllü olaraq alqı-satqı edildiyi və öhdəliyin ötürülməsi zamanı ödənilmə zaman qiymətləndirmə tarixində aktivin satılması üçün əldə ediləcək məbləğdir. Ədalətli dəyər ən yaxşı şəkildə aktiv bazarda alına və satıla bilən qiymətlə təsdiqlənir. Ədalətli dəyərin qiymətləndirilməsinin nəticələri ədalətli dəyər iyerarxiyasının səviyyələrinə uyğun olaraq aşağıdakı kimi təhlil edilir:

(i) 1-ci səviyyəyə oxşar aktivlər və ya öhdəliklər üçün aktiv bazarlarında kotirovka edilmiş (yanlış) qiymətlərin qiymətləndirilməsi daxildir;

(ii) Səviyyə 2 aktiv və ya öhdəliyi birbaşa (məsələn, qiymətlər) və ya dolayı (yəni qiymətə əsaslanan) müşahidə oluna bilən əhəmiyyətli ilkin məlumatlardan istifadə edən qiymətləndirmə üsullarından istifadə etməklə qiymətləndirmələri əhatə edir.

(iii) Səviyyə 3 qiymətləndirmələri yalnız müşahidə edilə bilən bazar məlumatlarına əsaslanmır (yəni, qiymətləndirmə üçün əhəmiyyətli miqdarda müşahidə olunmayan daxilolmalar tələb olunur). Ədalətli dəyər iyerarxiyasının səviyyələri arasında köçürmələr hesabat dövrünün sonunda baş vermiş hesab edilir.

Pandemiya dövründə müəssisələrdə aktiv və öhdəliklərin qiymətləndirilməsi və uçotu problemlərinin metodologiyasının təkmilləşdirilməsinə təsir göstərə bilər.

1. Qiymətləndirmə və uçot və öhdəliklər problemlərinin həllində diqqəti cəlb edən əsas istiqamət milli iqtisadiyyatın bütün sahələrində olan müəssisələrdə, o cümlədən. sənaye uçota alınmış aktiv və öhdəliklərin qiymətləndirilməsini, habelə maliyyə hesabatlarının bəzi göstəricilərində dəyişiklikləri əks etdirən balans hesabatının strukturunda baş verən dəyişiklikdir. Məsələn, son dövrlərə qədər balansın ikinci bölməsində normallaşdırılmış dövriyyə vəsaitlərinin, o cümlədən xammal, hazır məhsul, mal və s. normaları, habelə onların faktiki qalıqları göstərilirdi. Aktivlərin balansda belə qurulması onların normativlərinə nisbətən aktivlərin faktiki vəziyyətinin dəyişməsinə müəyyən etməyə şərait yaratmış, müəssisədə aktivlərin vəziyyətinin monitorinqinə şərait yaratmışdır. Eyni zamanda, hesabat dövrünün sonuna aktivlərin faktiki vəziyyətinin standartlardan kənara

çıxmasının səbəblərinin öyrənilməsinə və təsiredici, neqativ amillərin aradan qaldırılmasına şərait yaradılmışdır. Buna əsaslanaraq, balansda aktivlərin qiymətləndirilməsinin etibarlı şəkildə tanınması və onlardan istifadəyə nəzarətin təmin edilməsi üçün, fikrimizcə, dövriyyə aktivlərinin normaları üzrə sütunların əks etdirilməsinə ehtiyac var;

2. Müəssisələrdə aktivlərin və öhdəliklərin qiymətləndirilməsi və uçotu problemlərinin həllinin qeyd-şərtsiz istiqaməti onların hesabatda aktiv və öhdəliklərin qiymətləndirilməsi və tanınma meyarlarına dair MHBS-nin tövsiyələrinə və Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının tələblərinə riayət edilməsidir;

3. Bank kreditləri kimi öhdəliklərin uçotunun həllində mövsümi material ehtiyatlarının, müvəqqəti ehtiyatların formalaşması, hesablaşma sənədləri üzrə kreditlərin verilməsindən imtina problemləri yaranır. Bu, təşkilatın aktivlərinin formalaşmasının və ümumiyyətlə, onların maliyyə vəziyyətinin pisləşməsinə səbəb olur. Fikrimizcə, dövlət müəssisələrinə bank kreditlərinin verilməsini və onların təyinatı üzrə istifadəsinə nəzarəti təmin etmək lazımdır ki, bunun üçün bu növ öhdəliklərin uçotunu etibarlı şəkildə təşkil etmək lazımdır;

4. aviabiletlərin dəyərinin, qəzet və jurnalların abunə haqqının və s.-nin avans ödənişi formasında fəaliyyət göstərən şəxslərin öhdəliklərinin uçotunun düzgün təşkilini təmin etmək məqsədi ilə müvafiq qaydada mühasibat uçotunun aparılması zəruridir. qazanılmış gəlir və ya “Avans şəklində əldə edilən gəlir”. Bu hesabın mühasibat uçotu praktikasında istifadəsi məqsədəuyğun olardı;

5. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində tələb və təklifin təsiri nəticəsində qiymət dəyişikliyinə səbəb olan biznes şəraiti maliyyə vəziyyətinin daha dəqiq formalaşdırılması üçün aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsi məsələlərinin vaxtaşırı nəzərdən keçirilməsini tələb edir. Lakin təəssüf ki, müəssisələr heç də həmişə buna əməl etmirlər, nəticədə onun prinsiplərindən biri olan aktivlərin qiymətləndirilməsinin etibarlılığı təmin edilmir;

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Qiymətləndirmə fəaliyyəti haqqında” AR Qanunu.
2. AR Vergi Məcəlləsi, Maddələr: 114, 118.
3. Cəfərov X. (2019), “Mühasibat uçotu”, Muxabirləşmələrin praktiki izahı, Bakı, Azərneşr, 214 səh.
4. Əbdülhəsənov T.T. (2016), “Kənd təsərrüfatının investisiya cəlbediciliyinin artırılması istiqamətləri”, Bakı, Elm, 278 səh.
5. Ələkbərov Ə.Ə. “Heydər Əliyev: milli-mənəvi dəyərlərimiz və iqtisadiyyatımız”, Bakı, 12 dekabr 2017, Xalq qəzeti, 5 səh.
6. Fətullayev R. (2019), “Beynəlxalq Mühasibat Uçotunun Əsasları (Maliyyə uçotu)”, Bakı, Şərq və Qərb, 265 səh.
7. Həsənov E., Əlimərdanov E. (2018), “Mühasibat Uçotu GAAP və İFRS əsasında”, Bakı, Qanun, 358 səh.
8. Kərimov A. (2014), “Mühasibat uçotu, vergilər”, Bakı, Şərq və Qərb, 235 səh.
9. Salahov Ə. (2014), “Mühasibat uçotu və mühasibat tapşırıqları”, Bakı, Azərneşr, 421 səh.

İngilis dilində

1. Accounting Law of Azerbaijan Republic (2016), Baku, “Azerbaijan” newspaper, 5 p.
2. Andreea C. (2016), “The need for public sector Consolidated Financial Statements”, “Elsevier”, 354 p.
3. Barry E., Jamio E. (2017), “Financial Accounting and Reporting”, “Pearson Education”, 236 p.
4. Mateja J., Massimo M. (2018), “Accounting Treatment of Goodwill in IFRS and US GAAP”, 125 p.

5. Nikiforova E.A. “Analiz osnovnykh problem i riskov, svyazannykh s vnedreniem i primeneniem mezhdunarodnykh standartov finansovoj otchetnosti”. Imushchestvennye otnosheniya v Rossijskoj Federatsii, 2012, №11, p.4-6.

6. Paulina V. (2017), “A guidebook on consolidated financial statement at municipal level”, Case company City of Vantaa, 256 p.

7. Richard B. (2018), “Advanced Financial Accounting”, “Hill Higher Education”, 123 p.

8. Richard L., David P. (2018), “Advanced Financial Accounting”, fifth edition, Pitman, 245 p.

9. Tanase A., Calota T. (2012), “Consolidated Financial Statements under IFRS”, 354 p.

10. Victor O.M. (2018), “Developments and Enquiries in the field of Consolidated Financial Statements”, 234 p.

11. Victoria D. (2017), Bizfluent: <https://bizfluent.com/about5685728-importance-consolidated-financial-statements.html>

Rus dilində

1. Агеева О.А. (2013), “Международные стандарты финансовой отчетности”, М., 341 стр.

2. Воронина Л.И. (2019), “Теория бухгалтерского учёта” Москва, ЭКСМО, 354 стр.

3. Журнал “Бухгалтерский учет”, 2014, №10, стр.32-36.

4. Исмаилов Н.М. (2012), “Формирование финансовых результатов: учетноаналитические аспекты”, Баку, 364 стр.

5. Кондраков Н.П. (2017), “Бухгалтерский учет”, М, 354 стр.

6. Матькова Т.Н. (2014), “Теория и практика международного бухгалтерского учета: Учебное пособие” - СПб, Издательский дом “Бизнес-пресса”, 336 стр.

7. Мизиновского Е.А. и проф. Мильник М.В. (2013), “Теория бухгалтерского учёта под редакцией проф”., Москва, 225 стр.

8. Палий В.В. (2014), “Международные стереотипы учета и экономической отчетности”, М., 345 стр.

9. Палий В.Ф. (2015), “Современный бухгалтерский учёт” Столица, 234 стр.

10. Палий В.Ф. (2016), “Международные стереотипы учета и экономической отчетности”, Учебник, М., ИНФРА, 512 стр.

11. Палий В. Ф. (2019), “Международные стереотипы экономической отчетности”, Столица, 324 стр.

12. Панков Д.А. (2013), “Бухгалтерский учет и тест за этапом: Учеб, пособие”: М., Свежее познание, 251 стр.

13. Патров В.В., Пятов М.Л., Заюмина Н.А. (2011), “Бухгалтерский принял к сведению валютных операций”, М., Деньги и статистика, 136 стр.

14. Пашигорева Г.И., Пилипенко В.И. (2014), “Использование интернациональных денежных стереотипов отчетности” в РФ: СПГ., Питер, 176 стр.

15. Пчелина С.Л., Минаева М.Н. (2011), “Международные стереотипы экономической отчетности”. М., 425 17 стр.

16. 17. Рожнова О.В. (2013), “Международные стереотипы бухгалтерского учета и экономической отчетности”. Учебное пособие для институтов. М., Издательство “Экзамен”, 256 стр.

17. 18. Рысина В.А., Черепина И.О. “Автоматизация учета материальнопроизводственных припасов”. Вопросы экономики и управления. 2017, №2, стр.50-52, URL <https://moluch.ru/th/5/archive/58/2208/> (дата воззвания: 06.02.2018).

18. Соколов Я.В., Бутынец Ф.Ф., Горецкая Л.Л. Панков Д.А. (2017), “Бухгалтерский учет в иностранных государствах”. М., ТК Велби, Изд-во Проспект, 672 стр.

19. Соловьева О.В. (2015), “МСФО и ГААП: Учет и отчетность”: М., ИД ФБКПРЕСС, 328 стр.

20. Хендриксен Э.С., Ван Абсурда М.Ф. (2012), “Доктрина бухгалтерского учета”. М., Деньги и статистика, 576 стр.

21. Хорнгрен Ч.Т., Фостер Дж. (2014), “Бухгалтерский учет, Управленческий нюанс”, М., Деньги и статистика, 416 стр.

22. Чая В.Т., Чая Г.В. (2011), “Международные стереотипы экономической отчетности”, М., 293 стр

23. Чернов В.А. (2014), “Управленческий учет и тест платной работы”, под ред. М.И. Баканова, М., Деньги и статистика, 361 стр.

24. Экономика фирмы, 100 экзаменационных ответов, под ред. проф. Пелиха А.С. - Ростов на дону н/Д., Издательский центр “MapT”, 2006.

Internet resurslari

1. https://audit.gov.az/Upload/Files/2019/Palata_illik_hesabat_2020.pdf

Cədvəllər siyahısı

Cədvəl 1: Müstəqil qiymətləndirmənin mühasibat modeli.....	28
Cədvəl 2: Effektiv faiz metodundan istifadə etməklə amortizasiya xərclərinin hesablanması (birbaşa amortizasiya).....	49
Cədvəl 3: Effektiv dərəcə metodundan istifadə etməklə amortizasiya xərclərinin hesablanması...	50